

Mushaflarda Kıraat Farklılıklarına İşaret Edilme Usulü: Hicri 790 Tarihli Halebî Mushafı Örneği

The Method of Indicating Qira'at Differences in Muṣḥafs: The Case of the 790-Dated Ḥalabî Muṣḥaf

Mücella Hacımısıroğlu

Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Ana Bilim Dalı, İstanbul, Türkiye
mucellahacimisiroglu@gmail.com
<https://ror.org/05j1qpr59>

Öz: Mushaf tarihi üzerine yapılan yetkin bir incelemenin, rivayet temelli bilgilere ve Mushaf kitabeti uygulamalarına dayanacağı muhakkaktır. Bu durum teorik bilginin yanında muhtelif dönem ve bölgelere ait mushafların incelenmesini de değerli kılar. Üstelik incelenen mushaf kıraat, imla, zabt, vakf-ibtidâ ve ayet sayısı gibi konularda kayda değer bir uygulamayı esas aldığına yürütülen inceleme mushaf tarihinin muhtelif yönlerinin aydınlatılmasına katkı sunuyor olması hasebiyle, ilave bir değer taşıyacaktır. Bu kabulü hareket noktası kılan makale, Muhammed b. İsmail el-Halebî'ye (öl. 810/1407) ait hicri 790 tarihli el yazma mushafı inceleyecektir. Ana metninde Ebû Amr b. el-Alâ (öl. 154/771) kıraati esas alınmış olsa da yedi kıraati de bünyesinde toplayan bu mushaf Ahmed Hâtim es-Sâmerrâî'nin "Mesâhifü'l-Kirâât Dirâse Târîhiyye Vasfiyye" adlı doktora tezinde kısmen incelenmiş olsa da, kıraatlere işaret etme yöntemi detaylı olarak ele alınmamıştır. Üstelik bu makalede Halebî hakkında bilgi verilecek olması, yanı sıra ana metninde niçin Ebû Amr kıraatinin esas alındığı sorusuna cevap aranması, özellikle kıraatlerin yayılışı hakkında bir dizi özgün tespitte de imkân verecektir. Mushafın kıraat farklarına işaret etme usulünü bütün boyutlarıyla ele alacak olan makale kıraat farkları dışına çıkan yönlerinin incelenmesiyle son bulacaktır. Makalede, Bavyera Devlet Kütüphanesi'nin (Bayerische Staatsbibliothek) el yazmaları koleksiyonunda al-Qur'an-BSB-Cod.arab.1113 numara da kayıtlı bulunan ve <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00137309> linki üzerinden ulaşılabilen dijital nüsha esas alınmış, iktibas edilen görsellere ilişkin atıflarda kütüphane sisteminde verilen sayfa numaraları kullanılmış ve mushaf HM kısaltmasıyla anılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Kıraat Farklılıkları, Halebî, Mushaf Kitabeti, Ebû Amr.

Geliş Tarihi/Received: 10.02.2025
Kabul Tarihi/Accepted: 20.05.2025
Yayınlanma Tarihi/ Available Online: 15.06.2025

Abstract: A thorough study of the history of the Muṣḥaf must be grounded not only in transmitted reports but also in the practices of Qur'ānic manuscript writing. A thorough study of the history of the Muṣḥaf must be grounded not only in transmitted reports but also in the practices of Qur'ānic manuscript writing. This necessity underscores the importance of examining Qur'ānic manuscripts from different periods and regions in conjunction with theoretical knowledge. Especially when a Muṣḥaf is based on a particular tradition—such as qirā'āt (variant readings), orthography, vocalization, waqf-ibtidā' (pausing and resuming), or verse numbering—research gains added value by revealing multiple dimensions of textual transmission. This article focuses on a manuscript dated 790 AH (1388 CE), attributed to Muḥammad b. Ismā'īl al-Ḥalabī (d. 810/1407). While the main text follows the reading of Abū 'Amr b. al-'Alā' (d. 154/771), it includes all seven canonical readings. Although the manuscript was partially examined in Aḥmad Hātim al-Sāmarrā'ī's doctoral dissertation *Masāhif al-Qirā'āt: A Historical and Descriptive Study*, the method of indicating variant readings has not yet been studied in depth. The present article analyzes this method systematically and offers biographical insights into al-Ḥalabī. It also investigates the reasons for selecting Abū 'Amr's reading as the base text, offering original contributions to the understanding of qirā'āt transmission. Finally, the article that takes this assumption as its starting point explores additional features of the manuscript beyond the scope of qirā'āt. The study concludes by addressing aspects of the manuscript that go beyond qirā'āt differences. The study is based on a digital copy preserved at the Bavarian State Library, cataloged as al-Qur'an-BSB-Cod.arab.1113, accessible at: <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00137309>. References follow the library's page numbering. The manuscript is abbreviated as HM throughout the article.

Keywords: Qirā'āt, Variant Readings, al-Ḥalabī, Muṣḥaf Manuscript Tradition, Abū 'Amr.

Giriş

Yedi harf ruhsatı olarak bilinen ilahi/nebevi izin çerçevesinde nüzul döneminde Kur'an'ın okunuşunun kıraat farklılıklarına konu olduğu tarihi bir sabitedir. Bu farklılıklar sahabe üzerinden hem sonraki nesle intikal etmiş hem de Hicaz bölgesinin dışına çıkarak Irak ve Şam coğrafyasında yayılmıştır. Tebe-i tabiin dönemiyle birlikte bu bölgelerin kıraat birikimi kurrâ olarak anılan bir kesim tarafından temsil edilmiş ve devamında da kıraatler bu zevata nispetle anılmıştır. Kurrâ içinde mensubu bulundukları şehrin kıraat birikimini en iyi temsil etme başarısı gösterenler öne çıkmıştır. Bunlar içinde özellikle yedi kıraat imamının kıraat tercihi üst düzey bir kabul yakalamış ve daha ziyade bu tercihler takip edilir olmuştur. İlerleyen süreçte önde gelen kurrânın kıraat tercihlerinin tedvinine dönük çalışmalar yapılmış, muhtelif sayıda eserler vücut bulmuştur.¹

Hız. Osman zamanında yürütülen istinsah faaliyeti neticesinde Mesâhif-i Osmâniyye olarak anılan ilk Kur'an nüshalarında Kur'an ilk defa iki kapak arasına alınmıştır. Müslüman toplumun Kur'an'a olan ihtiyacı, sonraki süreçte mushaf istinsahı faaliyetinin sürdürülmesini zorunlu kılmış, bu kapsamda Mesâhif-i Osmâniye temelinde ikinci nesil mushafların istinsahı gerçekleşmiş ve bu faaliyet günümüze dek sürmüştür. Süreç içerisinde özellikle Arap olmayan toplumların İslam'a girmesinin beraberinde getirdiği sosyal ve kültürel gelişmeler, mushaf kitabesinde hatalı okumaları önlemeye dönük bir dizi tedbirin alınmasını gerektirmiştir. Bu amaçla geliştirilen okumayı kolaylaştırıcı işaretlerin kullanılması (zabt) bir mushafta muayyen bir kıraatin esas alınmasını sonuç vermiştir. Özellikle dördüncü asırla birlikte mushaflar, istinsahın gerçekleştiği bölgenin yaygın kıraati doğrultusunda yazılmış ve müstensihler de mushafın sonuna hangi kıraati esas aldıkları bilgisini dercetmişlerdir.²

Mushafların muayyen bir kıraat doğrultusunda istinsah edilmesiyle diğer kıraatlerin devre dışı kalıyor olmasının oluşturduğu boşluğu giderme isteği süreç içerisinde muhtelif kıraatleri bir mushafta toplama yönünde bir uygulamanın varlık kazanmasına yol açmıştır. Kimi zaman sahih addedilen kıraatler ile şaz addedilen kıraatler arasındaki farkı göstermeyi de amaçlayan bu yöndeki uygulamalarda farklı usullerin vücut bulduğu görülmektedir. Dâni'nin (öl. 444/1053) *el-Muhkem*'de serdettiği açıklamalar dikkate alındığında üç farklı usulün varlığından bahsedilebilir: İlki kıraatleri farklı renkte nokta ve hareke işaretleriyle gösteren usuldür. Zira şâz veya metruk kıraatler için yeşil renk, sahih kıraatler için ise kırmızı renk kullanılmış, tersi yönde uygulamalara da gidilmiştir. Dâni bazı âlimlerin buna onay vermediğinden bahisle şöyle demiştir: "Kûfe ve Basra ehlinde bazı kesimler şâz kıraatlere mushaflarda yer vermişler ve bunlar için de yeşil rengi kullanmışlardır. Ne var ki onlar kuvvetle muhtemel yeşil rengi meşhur olan sahih kıraat için kırmızıyı ise şâz kıraat için kullanmışlardır. Oysa bu (şekilde farklı renkler kullanma) karışıklığa ve hatalı okumaya sevk etmektedir. Bu yönüyle de bir grup ulema bunu hoş görmemiştir."³

İkinci usul mushafın ana metninde kelimelerin siyahla resmedilmesi, diğer kıraatlerin ise her bir kıraati gösteren zabt işaretinin ayrı bir renkte uygulanması şeklindedir. Dâni bu yolla kıraatleri tek bir mushafta cemetmenin karışıklığa yol açacağını belirterek şöyle demiştir: "Bir dizi kurrâ ve cahil nakıtlar çok sayıda kıraati ve muhtelif vecihleri (harf) tek bir mushafta toplamakta, her bir kıraat için siyahtan farklı kırmızı, yeşil, sarı, lacivert gibi bir renk belirlemekte, bunu da mushafın başında beyan edip göstermektedirler. Amaç kıraatlerin bilinmesini sağlamak ve vecihlerin tefrik edilmesini temin etmektir. Gel gör ki bu, üst düzeyde bir karışıklığa yol açmakta ve imlada alabildiğine bir değişikliğe sebep olmaktadır."⁴ Bu itirazına rağmen Dâni'nin belirttiğine göre İbnu'l-Münâdî (öl. 336/947) bu usulün esas alınması durumunda oluşabilecek karışıklığın üstesinden şu yolla gelinebileceğini ifade etmiştir: "İki veya daha fazla vecihle okunanı noktaladığında mushafa ilişik olmayan bir cüze renkleri ve

1 Mehmet Emin Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlimi* (İstanbul: Otto, 2016), 32.

2 Gânim Kaddûrî el-Hamed, *'Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerîm Beyne'l-Mesâdir ve'l-Mesâhif; Dirâse tatbikiyye fî mesâhife mahtûta* (Riyad: Merkezû Tefsîr li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 1439/2018), 252.

3 Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dâni, *el-Muhkem fî ilmi nakti'l-mesâhif*, thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed (Dimaşk: Dâru'l-Gavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 1438/2017), 20.

4 Dâni, *el-Muhkem*, 20.

kurrâ isimlerini yaz ki böylece o vechi okuyan kimsenin kim olduğu bilesin. Bu arada renkler net ve parlak, kalem de ne sert ne yumuşak olmalıdır.”⁵

Üçüncü usul ise mushafın muayyen bir kıraate göre yazılması, diğer kıraatlere ise mushafın ekinde yer verilmesidir. İbnu’l-Münâdî bir önceki usule ilişkin açıklamalarının devamında konu hakkında şunları söylemiştir: “Bazı kâtipler mushafın ilk imlasına dokunmamışlar, noktalama ve harekeleme işaretleri aracılığıyla tayini mümkün olmayan bir veche rastladıklarında, (bu türden) muhtelif kıraatlerden istediklerini muhtelif renklerle kenara (talikan) kaydetmişlerdir.”⁶

Bir taraftan mushafta kıraatleri cemetme isteği diğer taraftan da bunun bir karışıklığa mahal vermesinin önüne geçme arzusu bu usuller içinde en ihtiyati olanın öne çıkmasını sağlamıştır. Anılan usuller içinde bu ihtiyaca cevap verme kabiliyeti en yüksek olan üçüncü sırada zikredilen usul olduğu için de gelenekte daha ziyade bu usul çerçevesinde uygulamalara gidilmiş, gidilirken de anılan usule ilişkin farklı uygulama pratikleri varlık kazanmıştır. İşte araştırma konumuz olan ve Memlûk döneminin görkemli hat uygulamasına örnek teşkil eden hicri 790 tarihli Halebî Mushafı yedi kıraate dair farklılıkları bu usul çerçevesinde cemetmeye çalışan bir mushaf uygulaması olarak dikkat çekmekte, hatta anılan usulün ideal bir pratiği olarak takdim edilmeyi hak etmektedir.

1. Hayatı ve İlmî Kişiliği ile Halebî

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki sekizinci ve dokuzuncu asrın önde gelen mushaf müstensihlerinden olmasına rağmen Halebî’nin biyografisiyle ilgili bilgilere yalnızca Takiyyüddîn el-Fâsî’nin (öl. 832/1429) *el-İkdü’s-Semîn fî Târîhi’l-Beledi’l-Emîn* isimli eserinde rastlayabildiğimizi belirtmek isteriz. Bu kapsamda aktardığı bilgileri “vecedtü bi-hattihî” şeklinde Halebî’nin el yazısıyla yazılmış notlara dayandıran Fâsî’nin verdiği bilgiye göre tam adı Muhammed b. İsmail b. Yûsuf b. Osman, el-Mukrî, Şemsüddin olup “Halebî” olarak meşhur olmuştur. On yedi yaşına geldiğinde gönlünde Kur’an kitabetine karşı bir muhabbet oluşmuş ve Allah’ın inayetiyle de bu hususta muvaffakiyet elde etmiştir. Bir dizi âlimden kıraat-i seb’âyı okumuştur. Bu yöndeki derslerine ilk olarak Şemsüddin el-Erbilî ile başlamış, aralarında Şemsüddin ‘Askalânî’nin de bulunduğu hocalardan kıraat-i seb’aya dair olan eş-Şâtibiyye’yi rivayet etmiş ve son olarak da Şemsüddin el-Askalî’den dersler almıştır. Bu arada on kıraati okuduğu ve hatta bu yönde manzum bir çalışmasının bulunduğu da nakledilmektedir. Memleketindeki üstatlardan kıraat ve kitabet eğitimi aldıktan sonra bir süreliğine Mısır’a gitmiş, başta kıraat, kitabet ve belli alanlarda eğitim almış ve özellikle de Şihâb Ğârî’den istifade etmiştir.

Halebî, talebelik, hocalık ve müstensihlik görevlerini bir arada yürütür ve mushaf kitabetiyle hemhal olur aynı zaman zarfında yürüttüğü tederrüs, tedris ve kitabet faaliyetlerini eksiksiz bir biçimde ve yetkinlikle ifa edermiş. Nitekim araştırmamıza konu olan mushafın sonunda yer alan mushafı tanıtıcı bilgilerde⁷ Kur’an’ın imla ve zabtı noktasında yetkinlik bahsettiğinden dolayı Allah’a hamd etmekte, anılan hususlarda böyle bir paye ve konum elde etmesinin Allah’ın lütfu sayesinde olduğunu, bu lütfun yanı sıra kendisinin de üst düzey bir çaba sergilediğini belirtmektedir.

Fâsî’nin belirttiğine göre Halebî toplamda 184 mushaf istinsah etmiş olup bunların tamamı da resm-i Osmani doğrultusundadır. İşin daha da ilginç Halebî’nin bu mushafın tamamını ezberden yazmış olmasıdır. Halebî bir zamanlar bir mushafın kitabetini kırk günde tamamlarken, sonraları bu süreyi otuz güne çekmiştir. Hatta 765 yılında Kahire’de bulunduğu süre zarfından Ezher Camiinde on sekiz günde resm-i Osmani doğrultusunda bir mushaf istinsah etmiştir ki bu durum kitabette ne denli mahir ve üretken olduğunu göstermesi bakımından kayda değerdir. Mushaf kitabetinin yanı sıra kıraat-i seb’âyı ve kıraatle ilgili muhtelif bilgi türlerini ihtiva eden farklı çaplarda cüzler de kaleme almıştır. İstinsah ettiği mushafın dibacesinde söz konusu mushafın kitabet özelliklerine yönelik birkaç sayfalık notlar da kaleme almıştır. Hayatının yaklaşık on beş senelik kısmını Mekke’de geçirmiş ve bu süre zarfında bir

5 Dâni, *el-Muhkem*, 21-22.

6 Dâni, *el-Muhkem*, 22. Bu üç usulle ilgili bilgi için bk. Ahmed Hâtım Ahmed Abbas es-Sâmerrâî, *Mesâhifü’l-Kirâât Dirâse Târîhiyye Vasfiyye* (Irak: Sâmerâ Üniversitesi Kur’an İlimleri Bölümü, Doktora Tezi, 1439/2018), 185 vd.

7 Muhammed b. İsmail el-Mukrî el-Halebî, *el-Kur’an-BSB القرآن* (München: Bayerische Staatsbibliothek, Cod.arab. 1113, 790/1388), 372-373.

ara Yemen'e de gitmiştir. Ancak 805 senesinde geri dönmüş, vefatına kadar da Mekke'de ikamet etmiştir. 810 senesinde Mekke'de yetmiş veya kısmen daha ileri bir yaşta vefat etmiştir.⁸

2. Mushaf'ın Kıraat Yönü

Mesâhif-i Osmaniyye başta olmak üzere nokta ve hareke gibi okumayı kolaylaştıran zabt işaretlerini ihtiva etmeyen kadim mushaflar hariç bir mushafta esas alınan kıraatin ne olduğunu tayin etmek, hareke işaretleri sayesinde mümkün olmaktadır.⁹ Belli kıraatlerin yaygınlık kazanmaya başladığı dolayısıyla da mushafların muayyen bir kıraat doğrultusunda istinsah edildiği İbn Mücâhid (öl. 324/936) sonrası süreçte müstensihler bazen mushafın ferağ/ketebe kaydında, hangi kıraati esas aldıklarını açıkça belirtmişlerdir. Nitekim Halebî, araştırma konumuz olan mushafında Ebû Amr kıraatini esas aldığını ifade etmiştir. Gânim Kaddûrî el-Hamed'in de ifade ettiği gibi bu durum mushafın hangi kıraat doğrultusunda istinsah edildiği yönünde bir inceleme yürütmeye ihtiyaç bırakmamaktadır.¹⁰ Ne var ki Halebî'nin gerek ana metinde usule ilişkin kıraat farklarını gösterirken özel bir sistem kullanması gerekse de hamîşte diğer kıraatleri zikretmesi söz konusu mushafın kıraat açısından daha derinlikli bir incelemeye tabi tutulmasını gerektirmektedir. Halebî'nin kıraat farklarına işaret ederken ferşî farklar ile usul farkları arasında ayırımıda bulunmuş olması sebebiyledir ki biz de Mushaf'ın kıraat yönünü iki alt başlık altında incelemeye çalışacağız. Ancak bunun öncesinde Halebî'nin ana metinde niçin Ebû Amr kıraatini esas aldığının izahını yapmaya gayret edeceğiz.

2.1. Ana Kıraat Olarak Ebû Amr'ın Seçilmesi

Bilindiği üzere Ebû Amr Basra kıraat imamıdır. İbn Mücâhid yedi kıraate yer verdiği eserinde Basra'dan sadece Ebû Amr kıraatine yer vermiştir. Zira İbn Mücâhid, tabiinden sonra Basra'da kurrâdan bir kesimin kıraate öncülük ettiğini belirtmiş olsa da bu kesimden sadece Ebû Amr b. el-Alâ'yı zikretmiştir.¹¹ Ebû Amr'ın genelde kurrâ özelde ise Basra kurrâsı arasında öne çıkmasında kıraati, kendinden önceki hem Basra hem de Hicaz kurrâsından almış olmasının etkisi büyük gibidir. Zira Zehebî'nin verdiği bilgiye göre o, Mekke'de Mücahid (öl. 103/721), Saîd b. Cübeyr (öl. 94/713), Atâ (öl. 114/732), İkrime (öl. 13/634) ve İbn Kesîr'den (öl. 120/738), Medine'de Ebû Ca'fer (öl. 130/747-48), Yezîd b. Rûmân (öl. 130/747), Şeybe b. Nisâh'tan (öl. 130/748), Basra'da ise Yahya b. Yamer (öl. 89/708), Nasr b. Âsım (öl. 89/708) ve Hasan-ı Basrî (öl. 110/728) gibi zevattan kıraat almıştır.¹² Bu yüzden olsa gerek ki Zehebî kendisini "el-İmâmü'l-Kebîr" olarak vassfetmiştir.¹³

Erken dönemlerde Ebû Amr kıraatine vukufiyet, kıraat alanında yetkin olmanın bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Nitekim bu durumu Ebû Bekr Şu'be (öl. 193/809) "Ebû Amr b. el-Alâ kıraatini yaz ki üstat olasın."¹⁴ sözüyle, İbn Mücâhid "İlimde paye elde etmek isteyen Şafii fikhını, Ebû Amr b. el-Alâ kıraatini esas alsın."¹⁵ ibaresiyle, fakih Ebû'l-Abbâs İbn Süreyc (öl. 306/918) "İlimde paye sahibi olmak isteyen Şafii mezhebini, Ebû Amr b. el-Alâ kıraatini ve İbnü'l-Mu'tez'in (öl. 206/908) şiirini esas alsın."¹⁶ vurgusuyla, İbn Mücâhid'e talebelik etmiş olan Abdullah b. el-Hüseyn es-Sâmerrî (öl. 295/908) de "Kıraatlerin en güzelini istiyorsan sana gereken Ebû Amr kıraatidir." şeklinde ifade etmişlerdir.¹⁷ Kaynaklarda geçen bilgiler Ahmed b. Hanbel'in (öl. 241/855) tercihinin de Ebû Amr kıraati

8 Takiyyüddin Muhammed b. Ahmed el-Hüseynî el-Mekkî el-Fâsî, *el-'İkdû's-Semîn fî Târîhi'l-Beledi'l-Emîn*, nşr. Abdülkadir Ahmed Ata (Beyrut; Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1419/1998), 2/114-115.

9 Hamed, *'Ulûmu'l-Kur'ânî'l-Kerîm Beyne'l-Mesâdir ve'l-Mesâhif*, 201.

10 Hamed, *'Ulûmu'l-Kur'ânî'l-Kerîm Beyne'l-Mesâdir ve'l-Mesâhif*, 252.

11 Ebû Bekir b. Ahmed b. Musa b. el-Abbâs b. Mücâhid et-Temîmî el-Bağdâdî, *Kitabü's-seb'a fî'l-kıraât*, thk. Şevki Dayf (Mısır: Daru'l-Mearif, 1972), 80.

12 Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî, *Marifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr ala't-Tabakâti ve'l-A'sâr*, nşr. Tayyar Altıkulaç (İstanbul: 1416/1995), 1/225.

13 Zehebî, *Marifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, 1/224.

14 Ebû Muhammed 'Abdurrahman b. Muḥammed er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl* (Haydarâbâd-Beyrut: Tab'atu Meclisi Dâireti'l-Ma'ârifî'l-'Osmâniyye, Dâru l'hyâi't-Turâşî'l-'Arabî, 1371/1952), 1/142.

15 Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. 'Alî el-Husrevî el-Beyhakî, *Menâkibu's-Şâfi'i*, nşr. es-Seyyid Ahmed Sakar (Kahire: 1390/1970), 2/280. Ayrıca bk. Ebû Amr 'Osmân b. Abdurrahman Takiyyüddin eş-Şehrezûrî, *Tabakâtu'l-Fukahâi's-Şâfi'iyye*, nşr. Muhyiddîn 'Alî Necîb (Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1413/1992), 1/409.

16 Beyhakî, *Menâkibu's-Şâfi'i*, 2/281.

17 Ebu'l-Hayr Şemsüddîn b. el-Cezerî Muhammed, *Gâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ'*, nşr. G. Bergstraesser, Mektebetü İbn Teymiyye (Beyrut: 1351/1932), 1/75.

doğrultusunda olduğunu gösterir. Nitekim Abdülhamid el-Meymûnî babası Ahmed b. Hanbel'e "Benim için hangi kıraati tercih edersin, ben onu okuyayım?" diye sormuş, babasının cevabı şöyle olmuştur: "Ebû Amr b. el-Alâ'nın kıraati. Çünkü o, Kureyş'in ve sahabeden fesahat sahibi olanların lehçesidir."¹⁸ Hatta kaynaklar Ebû Amr'ın kıraatini tavsif sadedinde Süfyan b. Uyeyne'nin (öl. 198/814) bir rüyasına da atıfta bulunmuşlardır. Rivayete göre Süfyan rüyasında Hz. Peygamber'e (sas) "Ey Allah'ın Resulü kıraatler kafamı karıştırdı, kimin kıraatini okumamı emredersiniz?" diye sormuş, Hz. Peygamber'in (sas) bu soruya cevabı "Ebû Amr b. el-Alâ'nın kıraatini oku." şeklinde olmuştur.¹⁹

İbnü'l-Cezerî (öl. 833/1429) Şu'be'nin "Ebû Amr'ın okuduğu ihtiyara bakıyorum ve görüyorum ki bu ihtiyar (ileride) insanlar için bir dayanak olacaktır." dediğini nakletmiş, "Şu'be'nin dediği haktır." diyerek de bu tespiti teyit etmiştir. İbnü'l-Cezerî akabinde Ebû Amr kıraatinin zamanla elde ettiği yaygınlıktan ve özellikle Şam bölgesine hâkim olma sürecinden bahisle de şunları söylemiştir:

"İnsanların günümüzde Şam, Hicaz, Yemen ve Mısır'da esas aldığı kıraat Ebû Amr kıraatidir. Ebû Amr kıraati dışında bir kimsenin Kur'an eğitimi verdiğini görmezsin, bu durum özellikle fers itibarıyla böyledir. Gel gör ki usul noktasında kimi zaman hata yapıyorlar. Eskiden Şam İbn Âmir kıraatini okumaktaydı ve bu durum beş yüzlü yıllara kadar böyleydi, akabinde onu terk ettiler. Irak ehlinde bir zat geldi ve Emevi Camiinde insanlara Ebû Amr kıraati doğrultusunda eğitim verdi. Halk bu şahısta karar kıldı. İşte Ebû Amr kıraati bu sayede yaygınlık elde etti. Bu arada söz konusu zat uzun yıllar bu eğitimi vermiştir. Bana gelen bilgi bu yöndedir. Pek tabii ki Şam ahalisinin İbn Âmir kıraatinden yüz çevirme ve Ebû Amr kıraatine sarılma sebebini (tam olarak) bilmiyorum. Ama yine de ben bunu Şube'nin kerametlerinden addediyorum."²⁰

İbnü'l-Cezerî bir başka yerde ise Şam bölgesinde Ebû Amr kıraatinin yaygınlaşmasına öncülük eden bu şahsın hicri 508 yılında vefat eden Sübey b. Müslim olabileceğini belirtmiş ve şöyle demiştir: "Ebû Amr kıraatinin eğitim öğretiminin yaygınlaşmasını sağlayanın bu kişi olduğunu düşünüyorum. Öyle ki Şam ahalisi önceleri İbn Âmir kıraatinin eğitimini alıyorlardı."²¹

Gerek âlimlerin Ebû Amr kıraatinin ayrıcalığına ilişkin yukarıdaki değerlendirmeleri gerekse İbnü'l-Cezerî'nin beşinci asırdan itibaren Ebû Amr kıraatinin İslam dünyasında elde ettiği yaygınlık hakkındaki tespitleri sebebiyle olsa gerek ki dördüncü asır sonrası mushaf kitabesinde Ebû Amr kıraatinin öne çıktığı görülmektedir. Zira aklâm-ı sittenin²² kurucularından ve İbn Mukle'den sonraki en büyük hat üstadı olarak kabul edilen İbnü'l-Bevvâb'ın (öl. 413/1022) hicri 391 tarihli mushafında Ebû Amr kıraatini esasa almış olması buna örnektir.²³ Yedi kıraate dair bazı eserlerde ilk sırada Ebû Amr kıraatinin ele alınması da buna yorulabilir. Nitekim Muhammed b. Kasım b. İsmail el-Bakarî (öl. 1111/1699) *el-Kavâ'idü'l-Mukarrara ve'l-Fevâidü'l-Muharrara* isimli eserine Ebû Amr kıraatinin anlatımıyla başlamış, bu tavrına gerekçe olarak da şunu göstermiştir: "Yedi kurrânın anlatımına, üstadımızın (Abdurrahman el-Yemenî) uygulamasına bağlı kalarak Ebû Amr ile başladım ki zâtîalîleri de üstatlarının izinden giderek böyle yapmıştır. Bunun hikmeti Ebû Amr'ın kıraatinin insanlar nezdinde yaygın olmasıdır."²⁴

2.2. Kıraatlere İşaret Etme Yöntemi

Halebî Mushafı, ana metinde Ebû Amr kıraatine bağlı kalmakla birlikte gerek kimi usul farklılığında bu kıraatin dışına çıkmış olması gerekse de kenar kayıtlarında yedi kıraat arasındaki fers farklarını

18 Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. 'Alî el-Bağdâdî el-Cevzî, *Menâkibu'l-İmâm Ahmed*, nşr. Abdullâh b. 'Abdulmuhsin et-Turkî (b.y.: Hecl li't-Tıbbâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî'i ve'l-İlâni, ts.), 279.

19 Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâ'l-Kibâr*, 1/233; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, 1/291; Celâlu'd-Dîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, nşr. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Beyrût: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1384/1964), 2/232.

20 İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, 1/292.

21 İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, 1/301.

İslâm hat sanatında, aynı yazının farklı tarz ve üslupları mânasında "şes kalem" diye de adlandırılan altı hat. Bunlar tevki' ve rikâ', muhakkak ve reyhânî, sülüs ve nesih hatlarıdır. bk. Nihad M. Çetin, "Aklâm-ı Sitte", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 276-280.

23 Betül Özdirek, *İbnü'l-Bevvâb Mushafı ve İmlâ Yapısı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 61.

24 Muhammed b. Kasım b. İsmail el-Bakarî, *el-Kavâ'idü'l-Mukarrara ve'l-Fevâidü'l-Muharrara*, nşr. Muhammed İbrahim b. Fâdil el-Meşhedânî (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1426/2005), 258.

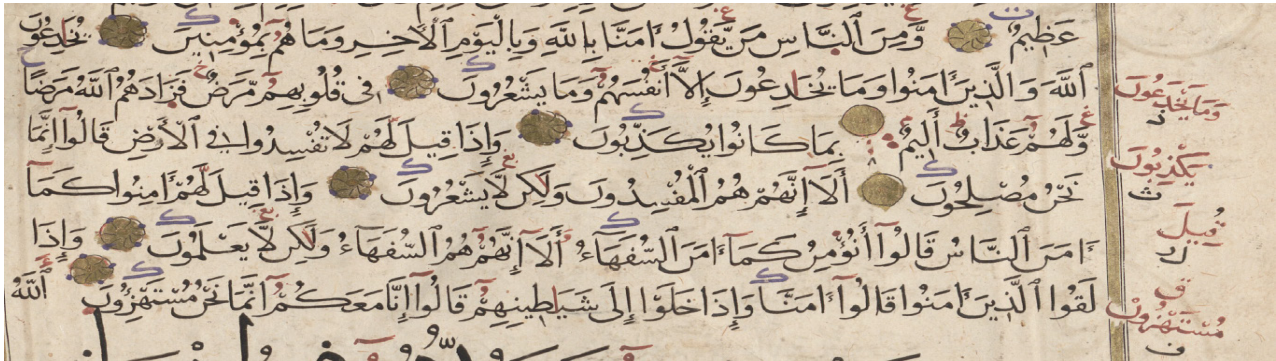
kaydetmiş oluşu itibariyle kıraat farklarına işaret etme yöntemi açısından derinlikli bir incelemeyi hak etmektedir.

Bu yönde bir incelemeye girişmezden evvel şu hususu belirtmek gerekir: Kıraat farklarının “ferşî farklar” ve “usul farkları” şeklinde iki kısım altında ele alınması kıraat edebiyatına hâkimdir. İlk olarak Ali b. Ömer ed-Dârekutnî'nin (öl. 385/995) kullandığı, sonraki pek çok müellifin de bağlı kaldığı bu ayırmada hemze, idğam, imâle gibi kıraat farklarının kahir ekseriyetinin deveren ettiği ve sıklıkla karşılaşılan farklılıklar usul ihtilafı kapsamında, daha az görülen ve usul konularına dâhil olmayanlar ise ferş farklılıkları kapsamında değerlendirilmiştir.²⁵ Araştırma konumuz olan mushafta usul-ferş ayırımına bağlı kalan Halebî, ana metinde Ebû Amr kıraatini esas almış, böyle olduğu için de ana yaklaşımı itibariyle usul farklarını Ebû Amr kıraatine göre işaretlemiş, diğer altı kurrâya ait ferşî farklara ise mushafın kenar kaydında yani hamîşte işaret etmiştir. Bu genel tavrının dışına çıktığı durumlar da olmuştur ki aşağıdaki başlıklarda gerek genel tavrı gerekse istisnai durumlar derinlikli bir incelemeye tabi tutulacaktır.

2.2.1. Ferşî Farklara İşaret Etme Yöntemi

Öncelikle belirtmek gerekir ki Halebî ferşî farkları kurrâya nispet ederken Kasım b. Fîrrûh eş-Şâtubî'ye (öl. 590/1194) ait harf rumuz sistemini takip etmiş, mushafın hatimesinde yer alan tanıtım yazısında da rumuzları şu şekilde vermiştir: Nafi (ن), Kâlun (ك), Verş (ج); İbn Kesîr (د), Bezzî (ه), Kunbül (ز); Ebû Amr (ح), Dûrî (ط), Sûsî (ي); İbn Amir (ك), Hişâm (ل), İbn Zekvân (م); Asım (ن), Ebûbekir (ص), Hafs (ع); Hamza (ف), Halef (ض), Hallâd (ق); Kisâî (ر), Ebû'l-Hâris (س), Dûrî (ت) şeklindedir. Halebî kıraat imam ve ravilerinin ittifak ettikleri okuyuşlara işaret ederken de ortak isimlendirmeler kullanmıştır. Sözelimi üç Kûfeli kurrâ olan Asım, Hamza ve Kisai için “ث”, Hamza ve Kisâî için “ش”, Kûfeli kurrâ ile İbn Kesîr için “ظ”, Kûfeli kurrâ ile İbn Âmir için “ذ” harf sembolünü kullanmış, Ebû Amr dışındaki kurrânın tamamına ise “و” remziyle işarete bulunmuştur.

Halebî'nin hamîşte ferşî farklara işaret etme usulü ise ana hatlarıyla şöyledir: Ebû Amr ve onunla aynı okuyan kurrâya ait vechi ana metinde göstermiş, kelimenin diğer kurrâya göre okunuş şeklini hamîşte yazmış, altına da ilgili kurrâyı gösteren harf sembolünü koymuştur.²⁶ Sözelimi Bakara 2/8-14 ayetlerine ait aşağıdaki görselde geçtiği üzere Ebû Amr kıraatinden ayrışan “يَكْذِبُونَ” kıraatinin Kûfeli kurrâ ile İbn Âmir'e (ذ), “يَكْذِبُونَ” kıraatinin ise Âsım, Hamza ve Kisâî'ye (ث) ait olduğunu belirtmiştir. Halebî'nin “قِيلَ” kelimesi bağlamında Hişâm ve Kisâî'ye (ل-ر) ait işmâm vechine ve “مُسْتَهْزُونَ” kelimesi bağlamında da Hamza'ya (ف) ait hemzenin hazfi vechine işaret etmesi, onun bazı usul farklarını da hamîşte gösterdiğine delalet etmesi bakımından kayda değerdir.

Görsel 1: Hamîşte ferşî farklara işaret etme usulü: Bakara 2/8-14 örneği²⁷

25 İbrahim b. Said ed-Devserî, “Sûretâ el-Fâtiha ve'l-Bakara mine'l-Misbâhî'z-Zâhir fi'l-Kırââtî'l-Aşri'l-Bevâhir li Ebi'l-Kerem eş-Şehrezûrî el-Mübârek b. Hasen (462-550) Dirâseten ve Tahkîkan”, *Mecelletü Câmiati'l-İmâm* 31 (1421), 17.

26 Halebî, mushafın sonundaki tanıtım metninde yedi kıraatten icazetli olduğunu, hatta okutup icazet verdiğini ifade etmiştir. bk. Halebî, *HM*, 372.

27 Halebî, *HM*, 14. <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00137309?page=14,15>.

Halebî, ferşî farklara işaret ederken Ebû Amr'ın iki ravisinin ittifak ve infiradına konu olan yerlere işaret etmeyi de ihmal etmemiştir. Nitekim aşağıdaki görselde görüleceği üzere Halebî Bakara 2/54 ayetinde geçmekte olan “بارئكم” kelimesini ana metinde hemzenin kesresiyle, yani “bâriiküm” kıraati doğrultusunda harekelemiştir. Bennâ'nın nakline göre bu, Dûrî rivayetine ait bir vecihtir. Zira bu kelimede Dûrî için “hemzenin tam kesreyle okunması”, “hemzenin eksik kesreyle okunması (ihtilâs)” ve “hemzenin sakın kılınması” vecihleri, Sûsî rivayeti için ise “hemzenin sakın kılınması”, “hemzenin eksik kesreyle okunması (ihtilâs)”, “hemzenin yâ'ya ibdâli”²⁸ vecihleri söz konusudur.²⁹ Halebî'nin ana metinde hemzenin kesreyle okunuşuna, hamîşte ise hemzenin sükûn ile ve yâ'ya ibdâl ile okunuşuna işaret etmiş olması ana metinde Dûrî rivayetini esas alındığını gösterir. Halebî hamîşte iskân vechini Ebû Amr'ın rumuzu (ح) ile sunmuş, böylece de bu vechi iki ravi ile de ilişkilendirmiştir. Buna karşın hemzeyi yâ'ya ibdal eden (بَارِئُكُمْ) okuyuşunun altına sadece Sûsî'nin rumuzunu (س) kaydetmiştir. Görüldüğü üzere Halebî, hamîşte her iki râvî için de söz konusu olan eksik kesreyle okuma (ihtilâs) vechine işaret etmemiştir. Bunun sebebi ihtilâsın usul farkları kapsamına girmesidir.

Görsel 2: Ebû Amr'ın iki ravisinin örtüştüğü ve ayrıştığı vecihlere işaret etme usulü³⁰

Halebî Mushafı'nda hamîş kayıtlarında Ebû Amr dışındaki kurrâya ait kıraat vechi ve o vechin kime ait olduğu belirtilirken, kıraat imamını gösteren harf sembolü üzerine kimi zaman iki nokta konulmuştur.³¹ Buna göre iki nokta, üzerinde bulunduğu harf sembolünün delalet ettiği kıraat imamı veya ravisinin o kelimeyi iki vecihle okuduğuna delalet etmektedir. Dolayısıyla söz konusu vecihlerden biri hamîşte işaret edilen vecihtir. Diğeri ise mushafın ana metninde esas alınan ve Ebû Amr'a ait olan okuyuştur. Sözgelimi Sâffât 37/123 ayetine ait aşağıdaki görselde geçtiği üzere İbn Âmir kıraati İbn Zekvân rivayetinde “الْيَاسَ” kelimesi iki vecihle okunmaktadır. Bu vecihlerden biri hamîşte gösterildiği üzere kelimenin vasıl hemzesiyle “وَأَنَّ الْيَاسَ” şeklinde okunmasıdır. Diğeri ise Ebû Amr'ın okuyuşunun aynısıdır ki o da zaten mushafın ana metninde gösterildiği üzere kelimenin katı' hemzesiyle “وَأَنَّ الْيَاسَ” şeklinde okunmasıdır. Hamîşteki kayıt ve altındaki *mîm* harfi bu okuyuşun İbn Zekvân'a ait olduğuna, *mîm*'in üstündeki iki nokta ise İbn Zekvân'ın bir başka vechinin de bulunduğu ve bu diğer vechin mushafta esas alınan Ebû Amr kıraatıyla aynı olduğuna delalet etmektedir.³²

28 Bennâ bunun sadece İbn Galbûn ve ona tabi olanlar tarafından nakledilen bir vecih olduğunu belirtmiş, İbnü'l Cezerî'nin de hemzenin arızı olması sebebiyle bunun kabul edilemeyeceğini söylediğinden bahsetmiştir. bk. Ahmed b. Muhammed el-Bennâ, *İthâfû Fudalâi'l-Beşer bi'l-Kirâati'l-Erba'ate 'Aşer*, nşr. Şaban Muhammed İsmail (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1407/1987), 1/393.

29 Bennâ, *İthâfû Fudalâi'l-Beşer*, 1/392-393.

30 Halebî, *HM*, 16.

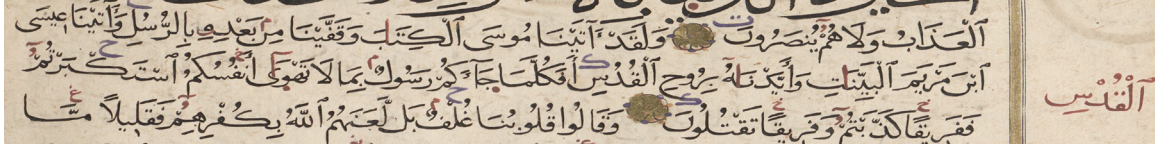
31 Halebî, *HM*, 372.

32 İbn Zekvân'ın *وَأَنَّ الْيَاسَ* (Saffât 37/123) ayetindeki “الْيَاسَ” kelimesini nasıl okuduğu hususu kıraat âlimleri arasında ihtilaflı müzakerelere konu olmuştur. İbnü'l-Cezerî'nin verdiği bilgiye göre aralarında İbn Mücâhid'in de bulunduğu Bağdat kurrâsı İbn Zekvân'ın bu kelimeyi “katı' hemzeli” ve “vasıl hemzeli” olmak üzere iki vecihle okuduğunu nakletmişler ve İbn Zekvân'ın “Bu kelime hemzesizdir.” dediğini aktarmışlardır. Ne var ki Dâni, Bağdat kurrâsının bu tavrını hatalı addetmiş ve İbn Zekvân'ın tek vecihle yani katı' hemzeli olarak okuduğunu ifade etmiştir. Dâni'ye göre bu hatanın sebebi Bağdat kurrâsının İbn Zekvân'ın anılan cümlesini hatalı yorumlamasıdır. Zira İbn Zekvân “hemzesizdir” derken, kelime ortasındaki med harfi *elif*'in hemzeleştirilmemesini kastetmişken Bağdat kurrâsı bunu kelimenin başındaki hemze olarak anlamıştır. Gel gör ki İbnü'l-Cezerî'ye göre ise hatalı olan söz konusu kurrâ değil Dâni'dir. Çünkü onun bu izahı kıraatlerin nakil ve müşâfeheye dayandığı gerçeğini göz ardı etmekte, adeta kıraat âlimleri, kıraat vecihlerini kurrânın salt beyanlarından hareketle belirlemişler gibi bir izlenim uyandırmaktadır. Oysaki kıraat nakil ve müşâfehe işidir, nesilden nesle bu yolla aktarılmaktadır. Dolayısıyla Bağdatlı kurrâ İbn Zekvân'a ait vecihleri tayin ederken onun beyanını değil, ondan gelen nakli esas almıştır. bk. Ebu'l-Hayr Şemsuddîn b. el-Cezerî Muhammed, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-'Aşr*, thk. Salim Muhammed Mahmûd eş-Şinkitî (Medine: Mucemm'u'l-Melik Fehd li Tıbb'ati'l-Mushafî's-Şerîf, 1435), 5/1877-1880.

Görsel 3: Ebû Amr'a ait kıraat vechine ana metinde işaret etme usulü.³³

Halebî hamişte ferşî farklara işaret etme noktasında bu denli titiz bir usul benimsemiş olmakla birlikte bir kıraat farklılığına işaret ederken nadiren de olsa o vechin kime ait olduğunu zikretmeyi gözden kaçırdığı da olmuştur. Nitekim aşağıdaki görselde görüleceği üzere Bakara 2/87 ayetindeki “القدس” kelimesinin “الْقُدْسُ” şeklinde *dâl*’in sükûnu ile okunduğundan bahsetmiş, ancak bu okuyuşun hangi kıraat imamı veya ravisine ait olduğunu gösteren harf rumuzunu koymamıştır. Oysa bu okuyuş İbn Kesîr’e aittir.³⁴ Halebî’nin bu kelimenin geçtiği bir diğer ayet olan Bakara 2/253 ayetinin hamiş kaydında anılan okuyuşun İbn Kesîr’e ait olduğuna işaret etmiş olması Bakara 2/87’de bir sehvin olduğunu teyit etmektedir. Bu iki ayetin görselleri şöyledir:

Görsel 4: Ana metinde ferşî farklara işaret ederken ravi rumuzunun sehven belirlenmesi³⁵

Görsel 5: Ana metinde ferşî farklara işaret ederken ravi rumuzunun gösterilmesi³⁶

Halebî Hamişte kıraat farklılıklarına işaret ederken genelde ilgili kelimenin harekelemesini vasıl durumunu dikkate alarak gerçekleştirmiştir. Bu uygulamanın esas itibarıyla nâkıtların bir geleneği olduğunu söylemek gerekir. Zira Dâni’nin şu ifadelerinde ilk noktalama uygulamasından itibaren geleneğin bu doğrultuda şekillendiği belirtilmiştir: “Onlar (selef), bunun böyle olduğunu (yani hatalı telaffuzların ve lahnin yaygınlaştığını) gördüklerinde, noktanın kullanımı yönünde içtihatla bulundular ve noktalamayı da okuyucunun kelimeleri vasletmesi ve üzerinde vakfa bulunulmaması üzerine bina ettiler.”³⁷ Ne var ki Halebî, ilgili kıraat vechi vakf durumunda söz konusu olan bir vecih olduğunda harekelemeyi vakf haline göre yapmış, bunu da hamişte ilgili kelime üzerine “ق” işareti koyarak belirtmiştir. Sözgelimi Hamza, Âl-i İmrân 3/75 ayetindeki “قَالُوا” kelimesi üzerinde, hemzeyi teshil ederek vakfa bulunmuş, vasıl durumunda ise hemzeyi tahkik ile okumuştur.³⁸ Halebî aşağıdaki görselde görüleceği üzere hamişte Hamza kıraatindeki hemzenin teshili vechine işaret etmiş, bu vechin sadece vakf durumunda gündeme geldiğini ifade etmek amacıyla da kelimenin üzerine kırmızı renkte bir “ق” remzi resmetmiştir.³⁹ Halebî’nin ifadesiyle bu “ق” sembolü “Vakf halinde kelimenin imlası ve zabtı neyi gerektiriyorsa ona göre okunur.” anlamına gelmektedir.⁴⁰

Görsel 6: Hamza kıraatında hemzenin teshili vechine hamişte işaret etme usulü⁴¹

33 Halebî, HM, 262.

34 Bennâ, *İthâf*, 1/403.

35 Halebî, HM, 20.

36 Halebî, HM, 34.

37 Dâni, *el-Muhkem*, 19.

38 bk. Hâmid b. Abdülfettâh el-Pâlûvî, *Zübdetü'l-İrfân* (Üsküdar: Âsitâne Yayınevi, ts.) 42; Molla Mehmed Emin Efendi, *‘Umdetü'l-hullân fî izâhi Zübdetü'l-İrfân*, thk. Mehmet Çaba (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2021), 2/239.

39 Halebî, HM, 43.

40 Halebî, HM, 372.

41 Halebî, HM, 43.

Halebî ferşî farkların büyük bölümüne hamîşte işaret etmişken bazı ferşî farkları ise mushafın başında usul farklarını özet olarak anlatmak amacıyla yaptığı açıklamaların sonunda derli toplu bir biçimde sunmuştur. Zira usulle ilgili açıklamalarının sonunda “bâb min ferşî'l-hurûf” şeklinde bir başlık açmış, ardından “Fâtihatü'l-Kitâb” kaydıyla Fâtîha suresinden başlayarak kenar kayıtlarında yer vermediği ferşî farklara işaret etmiştir. Halebî bu uygulaması hakkında şöyle demiştir: “Allah'ın inayetiyle *el-Unvân Tariki* doğrultusunda yedi kıraate dair usul farklarının tamamı verilmiştir ki böylece, bu Mushaf-ı Şerifte haşiyede yeri geldiğinde ferşî farklar adına vaz ettiğim bütün kıraatlerin tamamlanması amaçlanmıştır. Şimdi bu usul farklarının ardından, zikretmediğim ferşî farkları getiriyorum ki amaç bu yapılanın tamam olmasıdır.”⁴²

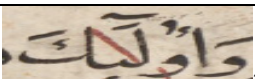
2.2.2. Usul Farklarına İşaret Etme Yöntemi

Halebî bir önceki görselde geçtiği üzere usul farklarını ilk olarak mushafın başında derli toplu bir biçimde sunmuş ve bu bilgilere kaynak olarak da *Unvân Tariki*'ni⁴³ göstermiştir. Halebî'nin *Unvân Tariki* ile kastettiği İsmail b. Halef es-Sarakustî'nin (öl. 455/1063) *el-Unvân fî'l-Kırââtî's-Seb'* isimli eseridir.⁴⁴ Halebî, Ebû Amr kıraatini esas aldığı için, usul farklarını daha ziyade ana metinde göstermiş ama bazen de bazı usul farklarına hamîş kaydında yer vermiştir. Böyle olduğu için de onun usul farklarından ana metinde kaydettikleri ile hamîşte kaydettiklerini ayrı alt başlıklarda ele almak yerinde olacaktır.

2.2.2.1. Usul Özelliklerinin Ana Metinde Kaydedilmesi

Halebî ana metinde Ebû Amr kıraatini esas almasına bağlı olarak usul farklarının büyük bölümünde zabtı bu kıraate göre tayin etmiş, sadece bazı usul farklarında bunun dışına çıkmıştır. Halebî, usul farklarını ana metinde ve Ebû Amr kıraati doğrultusunda uyguladığı yerlerde ilgili zabt işaretini kırmızı mürekkep ile göstermiş, bunun dışına çıkan yerlerde ise siyah rengi kullanmıştır. Sözelimi aşağıdaki tabloda geçtiği üzere medd-i munfasılın zabtını Ebû Amr kıraatine göre tayin ederek meddi kırmızı mürekkeple göstermiş, buna karşın medd-i muttasılın meddini siyah mürekkeple belirtmiştir. Halebî bu tavrına gerekçe olarak medd-i muttasılın ilave medle okunması hususunda kurrânın ittifak etmiş olmasını göstermiştir.⁴⁵

Tablo 1: Ana Metinde Ebû Amr Kıraatinin Medd-i Munfasıl ve Medd-i Muttasıl Vecihlerine İşaret Etme Usulü

No	Ayet	İlgili Vechin Görseli	İlgili Vecih
1	Bakara 2/4		Medd-i Munfasıl
2	Bakara 2/5		Medd-i Muttasıl

Halebî'nin ana metinde usul farklarına işaret ederken en fazla başvurduğu zabt işareti “kırmızı nokta” olmuştur.⁴⁸ Bu yönde bir uygulamaya gittiği usul özelliklerinin başında hemze ile ilgili olanlar

42 Halebî, *HM*, 10.

43 “Tarik” kelimesi kıraat ilminde eser anlamında da kullanılmaktadır. bk. Abdülhamit Birişik, “Kıraat” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 25/425-432.

44 İbnu'l-Cezerî'nin ifadesine göre “Alemdüddîn es-Sehâvî'nin Şâtibiyye'yi şerhinden önce Mısır ehli Ebû't-Tâhir İsmail b. Halef'in *el-Unvan*'ını ezberlemektedirler. Ebu'l-Hayr Şemsüddîn b. el-Cezerî Muhammed, *Muncidu'l-mukriîn ve murşidu't-tâlibîn* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 178. Halebî usul farklarına şu başlıklarda temas etmiştir: “bâbü zikri'l-eimme”, “bâbü ihtilâfihim fî'l-usûli'l-muttarita”, “fevâtihu's-süver”, “bâbü hâil'kinâye”, “bâbü'l-med ve'l-kasr”, “bâbü ihtilâfihim fî'l-hemzeteyni min kelime”, “bâbü ihtilâfihim fî'l-hemzeteyni min kelimeteyn”, “bâbü nakli Verş li-hareketi'l-hemze”, “bâbü'l-hemze elletî tükra kü min ğayri naklin fî'l-kelime'ti'l-vâhide”, “bâbü'l-hemzeti's-sâkine elletî hiye fâün mine'l-fi'il”, “bâbü mezhebi Ebî Amr fî'l-hemezâtî's-sevâkin”, “bâbü mezhebi Hamza ve Hişâm fî'l-Vakfi alâ'l-hemzi”, “bâbü'idğâm”, “bâbü dâli kad”, “bâbü tâi't-te'nîs”, “bâbü lâmi bel ve hel” “bâbü'l-feth ve'l-imâle ve beyne'l-lafzayni”, “bâbü mâ inferade bi-imâletihî ed-Dûrî anî'l-Kisâf”, “bâbü mâ inferade bihi el-Kisâf fî kiltay rivâyeteyhi”, “bâbü mezhebi Verş fî terkîki'r-râ el-meftûha”, “bâbü mezhebi'l-Kisâf fî imâleti mâ kable't-te'nîs”, “bâbü'r-revm ve'l-ışmâm”, “bâbü'l-istiâze”, “bâbü'l-besmele”.

45 Halebî, *HM*, 372.

46 Halebî, *HM*, 13.

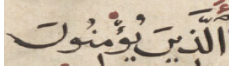
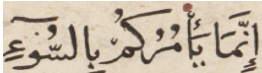
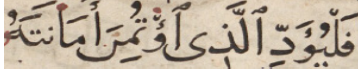
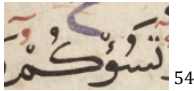
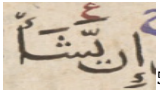
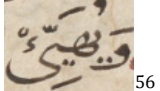
47 Halebî, *HM*, 13.

48 Erken dönem Kur'an yazmalarında kırmızı nokta işaretinin kullanımı ve ifade ettiği anlam için bk. Yasin Dutton, “Red Dots, Green Dots, Yellow Dots and Blue: Some Reflections on the Vocalisation of Early Qur'anic Manuscripts (Part II)”, *Journal of Qur'anic Studies* 1/1, 115-140.

gelmektedir. Zira Halebî hemzenin ibdâl ile okunduğu durumlar için kırmızı noktayı kullandığını ve böylece tahkik ile okunan yer ile ibdâl ile okunan yer arasını ayırmayı amaçladığını belirtmiştir.⁴⁹

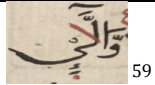
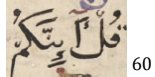
Bilindiği üzere Ebû Amr kıraatinin Dûrî ve Sûsî rivayetlerinde müfred hemze bazı istisnalar dışında sakinken ibdâl ile okunmuştur⁵⁰ Halebî hemzenin ibdâli vechine işaret ederken kırmızı noktayı kullanmıştır. Nitekim aşağıdaki görsellerde görüldüğü üzere “يُؤْمِنُونَ”, “يَأْمُرُكُمْ”, “الَّذِي أُوتِيَ” kelimelerinde hemzenin üzerine kırmızı nokta koymuş, böylece onun, önceki harfin harekesine bağlı olarak *vâv*, *elif* ve *yâ* yönünde ibdâl edilerek okunduğuna işaret etmiştir. İbdâl vechinin söz konusu olmadığı durumlarda ise tahkik edileceğine işaret etmiştir. Nitekim “تَسُوكُمْ”, “إِنْ يَشَأْ” ve “وَيُحْيِي” kelimelerinde hemze tahkikle okunduğundan kırmızı noktaya başvurmamıştır.

Tablo 2: Hemzenin İbdâl veya Tahkik ile Okunmasının Kırmızı Nokta ile Gösterimi

İlgili Vecih			
	Bakara 2/2	Bakara 2/169	Bakara 2/283
İbdâl			
	51	52	53
	Mâide 5/101	İbrahim 14/19	Kehf 18/16
Tahkîk			
	54	55	56

Halebî hemzenin teshil ile okunuşunu göstermek için kırmızı noktayı kullanmış, hemzenin harekesine göre de kırmızı noktayı bazen hemzenin üstüne bazen ise altına koymuştur.⁵⁷ Bu uygulamasının bir gereği olarak Halebî gerek “وَالْأَنَّى” kelimesindeki müfred müteharrik hemzenin gerekse “أَنْتُمْ” kelimesindeki çift hemzeden ikincisinin teshil ile okunduğuna kırmızı nokta ile işarette bulunmuştur. Halebî’nin “الْأَنَّى” kelimesinde kırmızı nokta ile teshil vechine işaret etmesi, Ebû Amr için sadece teshil vechi bulunduğu anlamına gelecek olması bakımından calibi dikkattir. Oysa kaynaklar bu noktada farklı bilgilere yer vermektedir. Zira bir kısım kaynak Ebû Amr’dan sadece teshil vechini naklederken bazıları ibdâl vechini de nakletmiştir. Dâni *Câmiu’l-Beyân* da her iki vechi de ahzettği yönünde bilgilere yer vermiş, İbnü’l-Cezerî ise iki vechin de sahih olduğunu belirtmiştir.⁵⁸ Halebî’nin kırmızı nokta ile teshil vechine işaret etmiş olmasından onun ibdâl vechine onay vermediği sonucunu çıkarmak zor olsa da en azından teshil vechini ibdâl vechinden mukaddem tuttuğuna yorulabilir.

Tablo 3: Müfred Müteharrik Hemze ile Çift Hemzedeki İbdâl ve Teshil Vecihlerinin Gösterimi

No	Kıraat Vechi	İlgili Kelime	İlgili Ayet
1	Müfred Müteharrik Hemze		Talak 65/4
2	Çift Hemze		Fussilet 41/9

49 Halebî, *HM*, 372.

50 Ne var ki cezâm ve bina gereği sakın olup da ibdâli telaffuzda ağırlık oluşturan veya ibdâl edilmesi durumunda bir başka kelimeyle karışma ihtimali bulunan hemzeler bu kuralın dışındadır. bk. Bennâ, *İthâf*, 1/200.

51 Halebî, *HM*, 12.

52 Halebî, *HM*, 26.

53 Halebî, *HM*, 38.

54 Halebî, *HM*, 78.

55 Halebî, *HM*, 151.

56 Halebî, *HM*, 171.

57 Halebî, *HM*, 372.

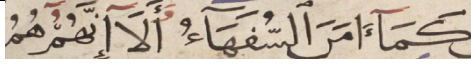
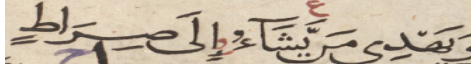
58 İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/404-405; Bennâ, *İthâf*, 1/208.

59 Halebî, *HM*, 332.

60 Halebî, *HM*, 279.

Halebî vasıl halinde hemzenin tahkik ve teshil ile okunabildiği durumlarda ise hemzenin altına veya üstüne kırmızı renkte *vâv* ve *yâ* koymak suretiyle işarette bulunmuştur.⁶¹ Nitekim aşağıdaki görselde geçtiği üzere “السُّفَهَاۥءُ الْاَ” lafzında vasıl durumunda “اَ” edatının başındaki hemzenin tahkikle okunuşuna siyah hemze işaretiyle, teshil ile okunuşuna ise hemzenin sağ üst tarafına kırmızı bir *vâv* minyatürü yazılarak işaret edilmiştir. Keza “مَنْ يَشَاءُ اِلٰى” lafzında ikinci hemzenin tahkikli okunuşuna ana metinle aynı renkte olan hemze işaretiyle, teshilli okunuşuna ise kırmızı *vâv* minyatürüyle işarette bulunulmuştur.

Tablo 4: Vasıl Durumunda Hemzeyle Ait Tahkik ve Teshil Vecihlerinin Gösterimi

No	Sure-Ayet	İlgili Kelime
1	Bakara 2/13	 62
2	Nûr 24/46	 63

Halebî'nin ana metinde kırmızı noktayla işaret ettiği bir diğer usul özelliği imâledir. Zira o, mushaf tanıtım yazısında ifade ettiği üzere, gerek Ebû Amr'a gerekse diğer kurrâya ait imâle vechine, imâle ile okunan harfin altına kırmızı nokta koyarak işarette bulunduğunu belirtmiştir.⁶⁴

İmâle, kıraatte öne çıkan bir usul farklılığıdır ve Ebû Amr kıraatinin belirgin özelliklerinden biridir. Zira imâle yapan kurrâ “nadiren imâle yapanlar” ve “sıklıkla imâle yapanlar” şeklinde iki kısma ayrılmakta olup bu ikinci grup içinde Ebû Amr da bulunmaktadır. Ne var ki Ebû Amr, sıklıkla imâle yapan kurrâdan, imâlenin iki türüne yani hem imâle-i suğrâ hem imâle-i kübrâ yapmasıyla ayrışır.⁶⁵ Zira aslı *yâ* olan *elif*'leri Hamza, Kisâi ve Hâlef imâle-i kübrâ ile Ezrak tarikinden gelen rivayeti itibariyle Verş ise imâle-i suğrâ ile okumuşken Ebû Amr bazen imâle-i suğrâ ile bazen de imâle-i kübrâ ile okumuş ve böylece her iki tür vecihle de kıraatte bulunmuştur.⁶⁶ Keza Ebû Amr, her iki rivayetinde de, gerek اَشْتَرَى ve اَلْاَبْرَارِ örneklerinde olduğu gibi kelime sonunda yer alan meksûr ve meftûh *râ*'dan sonraki elifleri (zevâtü'r-râ) gerekse “كَافِرِينَ” kelimelerini imâle-i kübrâ ile اُحْدَى, اُحْدَى, اُحْدَى gibi “فَعْلَى”, “فَعْلَى” ve “فَعْلَى” vezinlerindeki kelimeleri de (zevâtü'l-yâ) imâle-i suğrâ ile okumuştur. Bunların ötesinde bir de ravilerin ihtilafına konu olan kelimeler vardır. Nitekim Sûsî, Dûrî'den ayrı olarak “أَنَّى”, “وَيْلَتَى”, “يَحْسِرَتَى”, “يَأْسَفَى” kelimelerini imâle-i suğrâ ile mecrur konumdaki “النَّاسِ” kelimelerini ise imâle-i kübrâ ile okumuştur.⁶⁷

Aşağıdaki tabloda yer alan görseller incelendiğinde Halebî'nin imâle türleri arasında ayırıma gitmediği ve hepsine kırmızı nokta ile işaret ettiği görülür. Görülen bir diğer husus da Sûsî'nin Dûrî'den ayrı olarak imâle yaptığı yerlerde Halebî'nin imâle vechine kırmızı nokta ile işaret etmiş olmasıdır. Bu durum Halebî'nin Sûsî rivayetini esas aldığına delalet eder. Halebî'nin Tevbe 9/52 ayetindeki “احدى” kelimesinde Sûsî'nin imâle vechine işaret etmemesi bu tespiti geçersiz kılmayacaktır. Anlaşılan o ki Halebî, bu kelimedeki vasıl dikkate almış ve vasıl durumunda imâle vechi ortadan kalktığı için de ona işarette bulunmamıştır. Dolayısıyla Halebî'nin Kasas 28/26 ayetinde geçen “احدى” kelimesinde Sûsî'nin imâle vechine kırmızı nokta ile işarette bulunması, buna karşın bir sonraki ayette geçen “احدى ابنتي” ifadesinde imâleyle işaret etmemesi, ikinci kelimedeki vasla bağlı olarak *elif*'in telaffuzdan düşmesi ve imâle vechinin devre dışı kalması sebebiyledir.

61 Halebî, *HM*, 372.

62 Halebî, *HM*, 14.

63 Halebî, *HM*, 206.

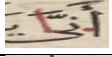
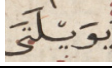
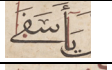
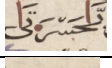
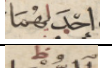
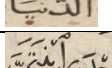
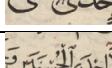
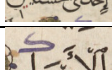
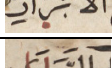
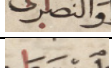
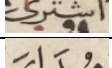
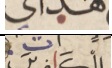
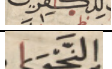
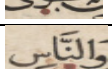
64 Halebî, *HM*, 372.

65 İbnü't-Tahhân'ın tanımına göre imâle-i suğrâ “Kendisinden sonraki *elif*'in okunuşu esnasında fethanın kısmen kesre istikametinde okunması”, imâle-i kübrâ ise “Kendisinden sonraki *elif*'in okunuşu esnasında fethanın alabildiğine kesre istikametinde okunması”dır. Bu tarif İbnü'l-Cezerî tarafından da et-Temhîd'de aynıyla iktibas edilmiştir. bk. Ebû'l-Asbağ (Ebû Humeyd) Abdülazîz b. Alî b. Muhammed el-İşbîlî es-Şümâtî, *Mürşidü'l-kâri ilâ tahkiki me'âlimi'l-mekârî*, nşr. Hâtim Sâlih ed-Dâmin (Kahire-Şârika: Mektebetu't-Tâbiîn-Mektebetu's-Sahâbe, 2007), 73; Ebu'l-Hayr Şemsuddîn b. el-Cezerî Muhammed, *et-Temhîd fî 'İlmi't-Tecvîd*, nşr. Ali Huseyn el-Bevvâb (Riyâd: Mektebetu'l-Maârif, 1405/1985), 57-58.

66 Bennâ, *İthâf*, 1/248.

67 Bakarî, *el-Kavâidü'l-Mukarrara*, 260-263.

Tablo 5: İmâle-i Kübrâ ve İmâle-i Suğrâ Vecihlerinin Ana Metninde Gösterimi

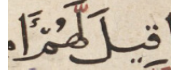
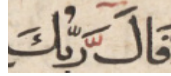
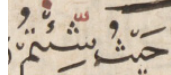
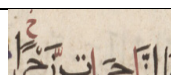
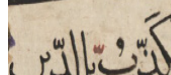
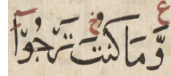
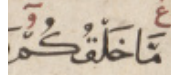
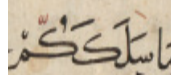
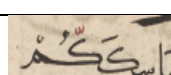
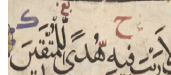
İmâle Türü	İlgili Kelime	Râvi
İmâle-i Suğrâ		Sûsî
		
		
		
		Dûrî ve Sûsî
		
		Vasıl sebebiyle <i>elif</i> 'in hazfî ve imâlenin devre dışı kalması
		
İmâle-i Kübrâ		Dûrî ve Sûsî
		
		
		
		
		Sûsî
		

Halebî'nin ana metinde işaret ettiği bir diğer usul özelliği de kırmızı renkte şedde ile gösterdiği idğamdır.⁶⁸ Halebî'nin idğamı kırmızı şedde ile gösterme usulü de tıpkı imaledeki gibi harekeleme sisteminde Ebû Amr kıraati Sûsî rivayetine bağlı kaldığı yönündeki tespiti teyit etmektedir. Zira Halebî, sadece Sûsî rivayetine has olan idğâm-ı kebîr'leri kırmızı şedde ile göstermiş, idğâm-ı sağîr kapsamında yer alan idğamlar için ise siyah şeddeyi kullanmıştır. Bilindiği üzere Sûsî rivayeti idğâm-ı kebîr özelliği ile hem Dûrî rivayetinden hem de diğer kurrâdan ayrılır. Nitekim sair kurrâ mütemasil/aynı ve mütekarib/yakın iki harf yan yana geldiğinde yalnızca müdğam yani ilk harf sakin olması durumunda idğam yapmakta iken Sûsî müdğam harekeli olduğunda da idğamla okumaktadır.⁶⁹ Dolayısıyla Halebî'nin sadece idğâm-ı kebîre konu olan yerlerdeki idğamı şedde ile göstermesi, harekelemeyi Sûsî rivayeti doğrultusunda yaptığını teyit eder. Aşağıdaki görsellerde bu durum açıkça görülmektedir.

68 Halebî, *HM*, 372.

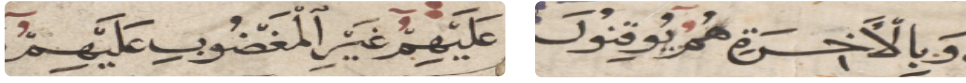
69 Bunun birtakım istisnaları mevcut olup bunlar genel hatlarıyla şöyledir: (1) İdğama konu olan harflerin aynı kelimedeki geçmesi (مَنَابِكُمْ ve مَنَابِكُمْ kelimeleri hariç). (2) "كُنْتُ تُرَابًا" ve "كُنْتُ تُرَابًا" örneklerinde olduğu gibi müdğamın birinci şahıs veya ikinci şahıs zamiri olması. (3) "وَسِعَ" ve "قَتَمَ وَيَقْتُ" örneklerinde olduğu gibi müdğamın tenvin veya şedde olması. (4) "أَنَا نَذِيرٌ" örneğindeki gibi müdğam ile müdğam fih arasına yazı itibarıyla başka bir harfin girmemesi. (5) *Kaf*'ın kendinden sonra gelen *kefe* idğam edilebilmesi için *kaf*'tan önceki harfin sakin olmaması (خَلَقْتُمْ). bk. Bakarî, *el-Kavâidü'l-Mukarrara*, 263-266.

Tablo 6: İdğam-ı Kebîr ve İdğam-ı Sağîr Vecihlerinin Gösterimi

	Sure/Ayet	İlgili Kelime
İdğâm-ı kebîr örnekleri	Bakara 2/13	 70
	Bakara 2/30	 71
	Bakara 2/58	 72
	Saffât 37/2	 73
	Mâûn 107/1	 74
Sûsî'nin istisnâ olarak idğam-ı kebir yapmadığı yerlere ilişkin örnekler	Kasas 28/86	 75
	Lokmân 31/28	 76
Sûsî rivayetinde idğam-ı kebîrin istisnâsının istisnasına örnek	Müddessir 74/42	 77
	Bakara 2/200	 78
İdğam-ı sağîrin siyah şedde, idğam-ı kebirin kırmızı şedde ile gösterilmesi	Bakara 2/2	 79
	Bakara 2/114	 80

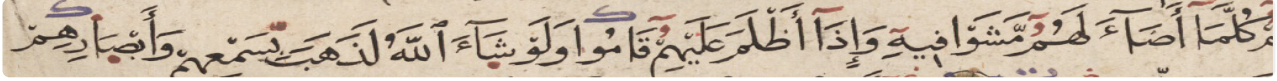
Halebî ana metinde genelde Ebû Amr kıraatine ait usul özelliklerine işaret etmiş olsa da bu tavrının dışına çıktığı ve Ebû Amr kıraatinde olmayan bazı usul özelliklerine işarette bulunduğu da olmuştur. Haddizatında Halebî'nin “Ben bu mushafı ferş-i hurûf ve çoğu usul farkı itibariyle Ebû Amr kıraati doğrultusunda ketbeyledim.”⁸¹ demesi, bazı usul farklarında bu uygulamanın dışına çıktığını açıkça ifade etmektedir. Görünen o ki Ebû Amr kıraatinin dışına çıkan bu yerlerden biri cemi *mîm*'idir. Zira mushafta, Ebû Amr kıraatinde cemi *mîm*'lerinin sıra vechinin bulunmadığı yerlerde sıra vechine işaret edilmiştir. Halebî bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Şayet mushafın metninde cemi *mîm*'inin üzerine dammesini kırmızı mürekkeple dammelemişsem ve üzerine de meddini koymuşsam o zaman vasıl durumunda ona *vâv* bitişerek okunur.”⁸²

70 Halebî, *HM*, 14.71 Halebî, *HM*, 14.72 Halebî, *HM*, 16.73 Halebî, *HM*, 260.74 Halebî, *HM*, 366.75 Halebî, *HM*, 229.76 Halebî, *HM*, 240.77 Halebî, *HM*, 345.78 Halebî, *HM*, 229.79 Halebî, *HM*, 13.80 Halebî, *HM*, 22.81 Halebî, *HM*, 372.82 Halebî, *HM*, 372.

Görsel 7: Cemi *mîm*'lerine işaret etme usulü: Fatiha 1/7⁸³ ve Bakara 2/5⁸⁴ ayetleri

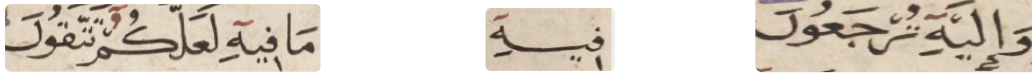
Ne var ki Halebî'nin bazı durumlarda cemi *mîm*'i silasına sehven işarete bulunmadığı da olmuştur. Nitekim Bakara 2/20 ayetine ait aşağıdaki görselde “الْهُمْ” ve “عَلَيْهِمْ” kelimelerinde cemî *mîm*'lerine ait sıra vechi kırmızı damme ve med işaretiyle gösterildiği halde, “بِسْمِئِهِمْ” kelimesinde sıra vechine işarete bulunulmamıştır.⁸⁵

Görsel 8: Sehven sıra vechine işaret edilmemesine örnek

Halebî'nin cemi *mîm*'lerinin sıra vechine işaret eden bir yaklaşım içinde olması usul farklılıkları konusunda kimi yerde İbn Kesîr kıraatini esas aldığı yönünde bir tespitte kapı aralamaktadır. Kaldı ki sadece cemi *mîm*'leri de değil Halebî hâ-i kinâyeleri de İbn Kesîr kıraatine göre işaretlemiş ve bu hususu şöyle ifade etmiştir: “Kinâye *hâ*'sı üzerine meddini kırmızı mürekkeple koymuşsam ve bu durumda eğer öncesi sakın olup bu sakın harf de *yâ* ise o zaman, *yâ* eklenerek okunur. Eğer söz konusu harf başka bir (sakın) harf ise o zaman da *vâv* eklenerek okunur ki bu, İbn Kesîr'in uygulamasıdır. Kinâye *hâ*'sının öncesi ve sonrası harekeli ise bunun peşi sıra kırmızı mürekkeple bir *vâv* veya *yâ* koydum ki bütün kurrâya göre vasıl durumunda bu kural doğrultusunda okunur.”⁸⁶

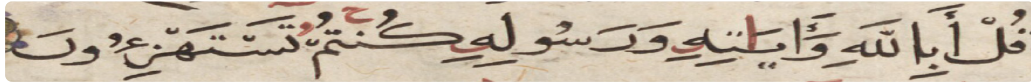
Bu açıklamalarının da delalet ettiği üzere Halebî sakın harften sonra gelen kinâye *hâ*'larının İbn Kesir kıraatinde sıra ile okunduğunu kinâye *hâ*'sının üzerine kırmızı bir med işareti koymak suretiyle göstermiş, öncesi harekeli olup da bütün kurrâ tarafından sıra ile okunan kinâye *hâ*'larını ise öncesindeki harekenin cinsine göre sonrasına kırmızı renkle bir *vâv* veya *yâ* resmetmek suretiyle belirtmiştir. Nitekim aşağıdaki görsellerde bu durum açıkça görülmektedir:

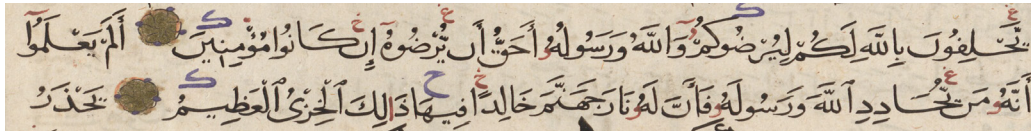
Görsel 9: Kinâye *hâ*'sından önceki sakın harf *yâ* olduğunda İbn Kesir kıraatindeki sıra vechine işaret etme usulü: Bakara 2/63, Furkan 5/65, Yasin 36/83⁸⁷

Görsel 10: Kinâye *hâ*'sından önceki sakın harf *yâ* olmadığında İbn Kesir kıraatindeki sıra vechine işaret etme usulü: Kehf 18/65.⁸⁸

Görsel 11: Kinâye *hâ*'sından önceki harf harekeli olduğunda tüm kurrâ için geçerli olan sıra vechine işaret etme usulü: Tevbe 9/65.⁸⁹

Görsel 12: Kurrânın ittifakla sıra ile okuduğu kinâye *hâ*'sının kırmızı *vâv* ile İbn Kesir'e ait sıra vechinin ise kırmızı med işaretiyle gösterilmesi.⁹⁰

83 Halebî, *HM*, 12.

84 Halebî, *HM*, 12.

85 Halebî, *HM*, 14.

86 Halebî, *HM*, 372.

87 Halebî, *HM*, 18, 212, 260.

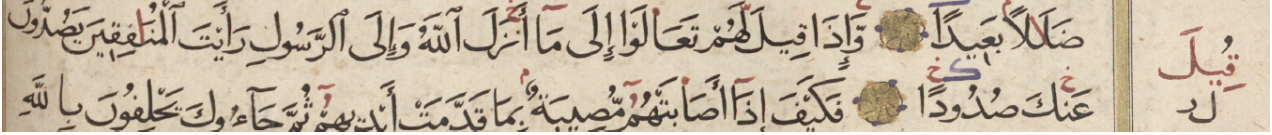
88 Halebî, *HM*, 175.

89 Halebî, *HM*, 118.

90 Halebî, *HM*, 118.

2.2.2.2. Usul Özelliklerinin Her Zaman Kaydedilmesi

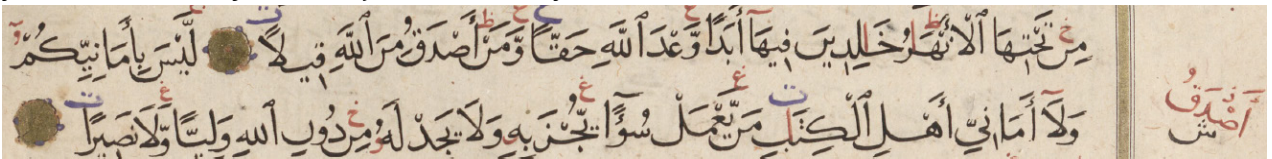
Halebî usul farklarına genelde mushaf metni üzerinde işarette bulunmuşken kimi usul farkını ise hamişte göstermiştir. Hamişte işaret ettiği usul özelliklerinden biri kesrenin işmâmıdır. Nisa 4/61 ayetine ait aşağıdaki görselde “يٰٓٓٓ” kelimesindeki işmâm vechini gösterirken hamişte kelimeyi ilk harfi ve kesresi kırmızı renkte olacak şekilde resmetmiş, harfi siyah renkte bir damme ile harekelemek suretiyle de kesrenin dammeye işmâm edileceğine işarette bulunmuştur.

Görsel 13: Hamişte kesrenin işmâm vechinin gösterilmesi.⁹¹

Bilindiği üzere “قيل” vb. vâv kökenli kelimeler yedi kıraat açısından bakıldığında İbn Âmir kıraati Hişâm rivayeti ile Kisâî kıraatinde, on kıraat açısından bakıldığında ise ilave olarak Yakub kıraati Ruveys rivayetinde kesrenin işmâmıyla okunmaktadır.⁹² Halebî yedi kıraat kapsamındaki okuyuş farklarına işaret ettiğinden yukarıdaki görselde Hişâm (ج) ve Kisâî'yi (و) gösteren harf rumuzlarını kullanmış, Yakûb'a değinmemiştir.

Pek tabi ki Halebî bu usulü kesre harekenin işmâmı bağlamında benimsemiş, harfin işmâmı vechine ise ilgili kelimenin altına “ش” harfini resmetmek suretiyle işarette bulunmuştur. Nitekim Nisa 4/122 ayetine ait aşağıdaki görselde Halebî kenar kaydında “أَصْنَعُ” kelimesini altına “ش” harfini yazmak suretiyle resmetmiştir. Söz konusu kıraat vechine gelince bilindiği üzere sakın *sâd'*dan sonra *dâl* harfi geldiğinde Hamza, Kisâî, Halef kıraatlerinde ve Yakub kıraati Ruveys rivayetinin bir vechinde işmâm ile yani *sâd* harfine *zây* sesi karıştırılmak suretiyle okunmaktadır.⁹³

Görsel 14: Hamişte harfin işmâmı vechine işaret etme usulü. ⁹⁴

Halebî hamîşte zaid *yâ*'lar çerçevesindeki kiraat ihtilâfına işaret etmeyi de ihmal etmemiş ve bu hususta şunları söylemiştir: “Zâid *yâ*'lardan biri üzerinde ‘فح’ harfleri bulunursa bunun anlamı onun her iki durumda da *yâ*'nın isbatıyla yahut yazıda olduğu gibi her iki durumda da *yâ*'nın hazfiyle olduğudur. Diğer kurrâ ise Ebû Amr doğrultusunda hareket ederler ki buna göre vakfta değil de vasılda *yâ* iledir.”⁹⁵ Halebî'nin bu uygulamasının en tipik örneği olarak Kamer 45/6 ve 8 ayetlerinde geçmekte olan “الداع” kelimeleri gösterilebilir. Zira aşağıdaki görselde açıkça görüleceği üzere Halebî, Kamer 45/6 ayetindeki “الداع” kelimesinin Bezzî tarafından zâid *yâ*'nın isbatıyla, Asım, Hamza, Kisâî, İbn Âmir, Kunbul ve Kâlûn tarafından ise *yâ*'sız okunduğuna işaret etmiş, Kamer 45/8 ayetinde ise İbn Kesîr'in *yâ*'nın isbatıyla okuduğunu belirtmiştir. Halebî anılan kurrâ ile ilgili söz konusu vecihlerin hem vasıl hem vakf durumunda geçerli olduğunu belirtmek amacıyla da ilgili kelimelerin üzerine “فح” harf rumuzlarını koymuştur. Halebî'nin yukarıdaki ifadelerinin delalet ettiği üzere anılanların dışındaki kurrâ, ilgili yerleri Ebû Amr ile aynı minvalde okumuşlardır ki bu, altıncı ayette vasıl durumu söz konusu olduğu için *yâ*'nın isbatı, sekizinci ayette vakf durumu söz konusu olduğu için de *yâ*'nın hazfidir.

Bu çerçevede “فح” harf rumuzunun “في الحالين” ibaresinin kısaltılmış hali olup “ف” harfi “في” kelimesine “ح” harfi ise “الحالين” kelimesine karşılık gelmektedir. Halebî, kelime yapısı aynı olsa da kurrâ tarafından farklı vecihlerle okunmuş olmaları sebebiyle altıncı ayetteki “الداء” kelimesi ile sekizinci ayetteki “الداء”

91 Halebî, *HM*, 58.

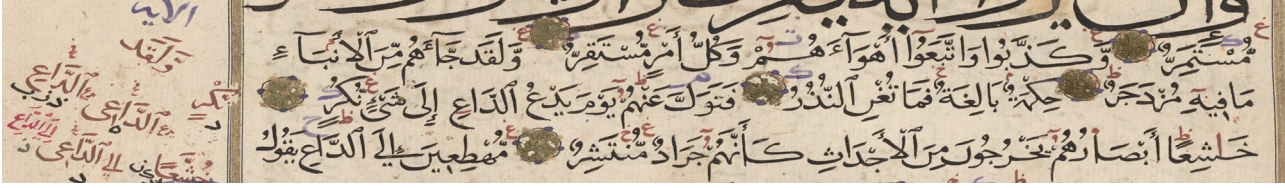
92 bk. Bennâ, *Îthâf*, 1/515.

93 bk. Bennâ, *Îthâf*, 1/517.

94 Halebî, *HM*, 64.

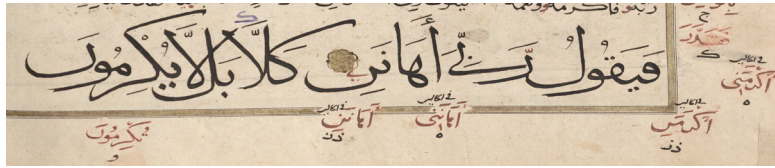
95 Halebî, *HM*, 372.

kelimesini birbirinden ayırt etmeyi de ihmal etmemiş, bu ayırımı öncelerindeki kelimeleri yazarak sağlamıştır.

Görsel 15: Hamişte zaid *yâ* ile ilgili vecihlere işaret etme usulü.⁹⁶

Halebî'nin zâid *yâ'*lara işaret etme usulünde dikkati çeken bir husus da vakf ve vasıl durumları için Kamer suresi örneğinde olduğu gibi “فح” rumuzlarını değil de “في الحالين” ibaresini düşmüş olmasıdır. Zira o, aşağıda Fecr suresine ait görselde de görüleceği üzere zâid *yâ'*larla ilgili farklılığa bu şekilde işaret etmiştir.

Görsel 16: Zaid *yâ*’ların vakf ve vasıl durumuna ilişkin vecihlere “في الحالين” ibaresiyle işaret edilmesi ⁹⁷

3. Halebî Mushafi'nda Uygulamaya Konu Olan Diğer Hususlar

Bu yazının asıl amacı araştırma konumuz olan Halebî Mushaf'ını gerek esas aldığı kıraat gerekse de yedi kıraat arasında ihtilafa konu olan usul ve ferş farklarına işaret etme usulü açısından tanıtmak olsa da mushafı, onu ayrıcalıklı kılan ve de Halebî'nin tanıtım yazısında birer fasıl açarak bilgilendirme ihtiyacı hissettiği imla, vakf ibtidâ, addü'l-ây, tecvid ve zabt yönlerinden incelemek de yerinde olacaktır. Bu hususların gelenekte mushaf kitabeti uygulamasında pratik olarak karşılık bulmuş olması da bu yönde bir incelemeyi kaçınılmaz kılmaktadır.

3.1. Mushaf'ın İmla Yönü

Halebî'nin kiraatler dışında özel olarak işaret ettiği hususların başında imla konusu gelmektedir. Ne var ki tanıtım yazısında meseleyi “ayrık ve bitişik olanın bilgisi” ve “imla bilgisi” şeklinde iki başlıkta ele almış olması dikkat çekicidir.⁹⁸ Çünkü bazı harf ve edatların ayrık ve bitişik yazımı mushaf imlasının alt başlıklarından biridir.

Mushaf imlâsını gelişmiş imlâdan ayıran temel özelliklerden biri kelime ortasındaki *elif*lerin hazif ve isbatıdır ve kaynaklar bu türden kimi kelimenin *elif*in hazfi veya isbatı doğrultusunda yazımı noktasında farklı bilgiler vermişlerdir. Kaynaklar arasındaki farklılığın bilincinde olan Halebî, bu kabil yerlerde *elif*in üzerine kırmızı nokta koymuş ve böylece bilgi farklılığına işaret etmiştir. Nitekim tanıtım yazısında şöyle demektedir: “şayet *elif*in üzerine kırmızı mürekkeple bir nokta koyarsam bilinmelidir ki şâtıbiyye tariki dışında *elif*imlâda mahzuftur, şâtıbiyye tarikinde ise sabittir.”⁹⁹

Halebî'nin “Şâtıbî Tariki” olarak ifade ettiği, Şâtıbî'nin *el-Akîle* isimli manzum eseridir. Bilindiği üzere bu eser de birkaç istisna dışında, Dânî'nin *el-Muknî*'inde geçen bilgileri esas almaktadır. Halebî'nin bu uygulamayı ana kaynak Dânî'ye değil de Dânî'nin *el-Muknî*'inin muhtevasını nazma döken Şâtıbî'ye nispet etmesinin sebebini manzum olması hasebiyle *el-Akîle*'nin daha popüler oluşuna bağlamak mümkündür.¹⁰⁰

96 Halebî, *HM*, 312,313.

97 Halebî, *HM*, 358.

98 Halebî, *HM*, 372.

99 Halebî, *HM*, 372.

100 Nitekim İbn Haldûn'un şu ifadeleri de bu tespiti teyit etmektedir: "Mağrib'de Ebû Amr ed-Dânî kendisinden önceki eserlerde geçen (mushaf imlasına dair) bilgileri müstakil eserler dâhilinde bir araya getirmiştir ki onun bu eserlerinden en meşhur olanı Kitâbu'l-Muknî'dir. Konuya ilgi duyanlar bu eseri esas almışlar ve mushaf imlası noktasında onu dayanak kabul etmişlerdir. Ebû'l-Kâsım eş-Şâtîbî meşhur kasidesinde- Dânî'nin anılan eserini nazma dökmüş, (bilahare) insanlar bu eseri ezberlemeye ayrı bir önem atfetmişlerdir." bk. Abdurrahman İbn Haldûn, *el-Mukaddime*, nşr. Abdüsselâm eş-Şedâdî, (Kahire: Mektebetü'l-Fünûn, 2005), 2/363.

Halebî'nin anılan uygulamasına örnek olarak Fâtihâ suresindeki صراط ve الصراط kelimeleri gösterilebilir. Nitekim Ebû Dâvûd bu kelime *elif*'in isbat ve hazfinde uygulama farklılığı (hilâf) olduğunu belirtmiştir. Ebû Dâvûd her iki uygulamayı da güzel addetmekle birlikte tercihini haziften yana kullanmış, kelimenin lââm-ı tarifli olup olmaması arasında bir fark da görmemiştir.¹⁰¹ Dâni ise bu kelime bağlamında *elif*'in hazf ve isbatından hiç bahsetmemiş, sadece kelimenin *sâd* ile yazımında şehir mushaflarının ittifak halinde olduğunu belirtmiştir.¹⁰² Dâni'yi esas aldığından Şâtıbî de kelimenin imlasını bahis konusu etmemiştir. Bu da Dâni'nin kabulünün *elif*'in isbatından yana olduğunu gösterir. İşte Halebî aşağıdaki görselde görüleceği üzere her iki kelimeyi mushafta *elif*'in isbatıyla yazmış, hem isbat uygulamasının Şâtıbî'nin verdiği bilgiye dayandığını göstermek hem de başka kaynaklarda hazif yönünde bilgi geçtiğine işaret etmek amacıyla da *elif*'in üzerine kırmızı bir nokta koymuştur.

Görsel 17: *Elif*'in isbatını tercih etmekle birlikte hazif yönünde bilgilerin bulunduğu da işaret etmesi.¹⁰³

Mushaf imlasında zaid harfle yazıma konu yerler de Halebî'nin gündemindedir. Zira yazılan ama okunmayan zaid harfleri harfin üzerine kırmızı bir şerit çekmek suretiyle göstermiş ve şöyle demiştir: “İlet harflerinden biri üzerine kırmızı bir şerit çekilmişse bilinmelidir ki bu harf imlada sabittir, telaffuzda ise hafzedilmiştir. Örnek “جزأوا بأبيد، أولئك”¹⁰⁴

Halebî'nin burada özel olarak illet harfini zikretmesinin sebebi, mushaf imlasında ziyade harf olgusunun -ki hazf olgusu da böyledir- illet harfi olan *elif*, *vâv* ve *yâ* ile ilgili olmasıdır. Dolayısıyla hazf olgusu kadar sık görülmesi de mushafta kimi kelimenin yazımında *elif*, *vâv* ve *yâ* ziyadesi vuku bulmuştur.¹⁰⁵

3.2. Mushafın Addü'l-Ay Yönü

Bilindiği üzere Kur'an metni gelenekte ayet, kelime ve harf sayısı açısından da incelemelere konu olmuştur. Bu incelemelerde, Mesâhif-i Osmâniyye'nin gönderildiği her bir şehrin sayı telakkisi birtakım rivayetler üzerinden nakledilmiştir.¹⁰⁶ Konu zamanla mushaf kitabetine de yansımış; uygulama, esas alınan kıraatin mensup olduğu şehrin ayet sayısı telakkisi doğrultusunda gerçekleşmiştir.

Halebî'nin addü'l-âyet bilgisini mushafta nasıl tatbik ettiği noktasında iki hususa işaret etmek gerekir. İlki onun her bir surenin ayet, kelime ve harf sayısı hakkında da bilgi vermiş olmasıdır. Nitekim genelde sure evvelinde sure isminin akabinde ayet sayısını vermiş, alt satırda ise besmelenin sağında kelime sayısını solunda ise harf sayısını belirtmiştir. Genelde diyoruz çünkü Bakara suresinin evvelinde ilk beş ayeti müstakil sayfa yapma yönünde bir uygulamaya gittiğinden ayet sayısını bitimde vermiştir. Ayet sayısını yazıyla, kelime ve harf sayılarını ise cümme hesabı sistemi üzerinden aktarmıştır. Ebu'l-Alâ el-Attâr'ın (öl. 568/1172) *Mübhicü'l-Esrâr* isimli eserinde sayı bilgisinin tespitinde kullanılan cümme hesabı hakkında bilgi vermesi altıncı asırda yani Halebî'den yaklaşık iki asır evvel uygulamanın bu yönde takarrur ettiğini göstermesi bakımından kayda değerdir.¹⁰⁷ Bu bağlamda dikkati çeken husus harf sayısı fazla olduğunda Halebî'nin bunu göstermek için özel bir işaretlemeye gitmiş olmasıdır. Zira Ebu'l-Alâ'nın verdiği bilgide en üst rakamın bin olduğu ve bunu göstermek için “غ” harf sembolünün kullanıldığı geçmektedir. İşte Halebî binin katlarını ifade etmek için “غ” sembolü üzerine ilave işaretlemelerde bulunmuştur. Sözelimi on bin sayısını “غ” harfi üzerine kırmızı çizgi çekerek, her ilave bin sayısını ise “غ” harfinin üzerine nokta koyarak göstermiştir.¹⁰⁸

101 Ebû Dâvûd Süleymân b. Necâh el-Kurtubî el-Ümevî, *Muhtasarü't-Tebyîn li Hicâit-Tenzîl* (Medine: Mucemm'u'l-Melik Fehd li Tıbbâ'ati'l-Mushafi's-Şerîf, 1423/2002), 2/55-56, 214, 405, 3/500; Beşir Hasan el-Himyerî, *Mu'cemu'r-resmi'l-Osmânî* (Riyad: Merkezü Tefsir li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 1436-2015), 4/1914.

102 Dâni, *el-Muknî*, 91.

103 Halebî, *HM*, 12.

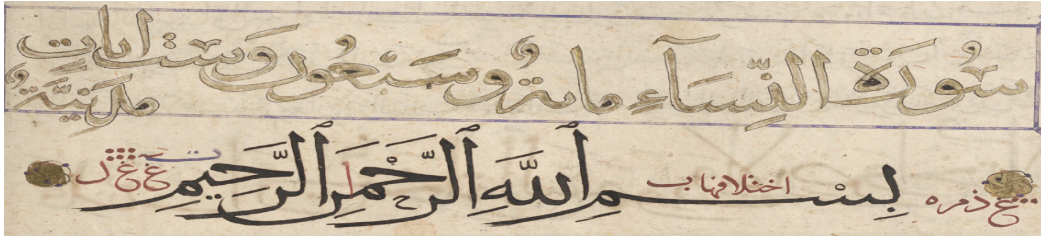
104 Halebî, *HM*, 372.

105 Gânim Kaddûrî el-Hamed, *el-Müyesser fî İlmi Resmî'l-Mushafî ve Dabtihi* (Cidde: Merkezü'd-Dirâsât ve'l-Ma'lâmâtî'l-Kur'âniyye, 1437/2016), 125.

106 bk. Hamed, *'Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerîm Beyne'l-Mesâdir ve'l-Mesâhif*, 135-137.

107 Ebu'l-Alâ el-Hasen b. Ahmed el-Hemedânî el-Attâr, *Mübhicü'l-Esrâr fî Marifeti İhtilâfi'l-Aded ve'l-Ahmâs ve'l-A'sâr 'alâ Nihâyeti'l-İcâz ve'l-İhtisâr*, nşr. Halid Hasen Ebu'l-Cûd (Kahire: Mektebetü'l-İmam el-Buhârî, 2013), 65.

108 Halebî, *HM*, 373.

Görsel 18: Surelerin ayet ve harf sayısına işaret etme usulü.¹⁰⁹

Halebî'nin addü'l-ây bilgisini tatbik etme usulüyle ilgili olarak dikkati çeken bir diğer husus da Kûfe sayı sistemine bağlı kalmış olmasıdır. Buna göre sözgelimi Bakara 286, Âl-i İmrân 200, Nisâ 176, Mâide 120, En'âm 165, A'raf 206, Enfâl 75, Tevbe 129 ayetten ibarettir. Bütün bu ayet sayıları Kûfe'nin sistemiyle örtüşmektedir.¹¹⁰ Halebî'nin kıraatte Basra kıraati olan Ebû Amr'ı esas alırken sayı bilgisinde Kûfe sistemini esas alması calibi dikkattir. Zira sayı bilgisinin şehirlerin kıraat birikiminin bir parçası olması, bu noktada, esas alınan kıraatin mensup olduğu şehrin birikimini esas almayı makul kılmaktadır. Ne var ki mevcut araştırmalar bu noktada kesin bir tespiti gitmeyi mümkün kılmamaktadır. Nitekim Hamed, Dâni'ye nispet edilen hicri 553 tarihli mushaf ile hicri 624 tarihli İsbiliyye Mushafı bağlamında Hac ve Nûr sureleri üzerinden yürüttüğü bir incelemede ilk mushafın Medine sistemine uymasına karşın ikincinin hangi mushafla örtüştüğünün net olmadığını belirtmiş, akabinde de şöyle bir tespiti gitmiştir: Yazma Mushaflardaki ayet sayısına yönelik inceleme henüz yeterli değildir, çaplı ve uzun soluklu çalışmalara ihtiyaç duymaktadır.”¹¹¹

3.3. Mushafın Vakf-İbtidâ Yönü

Bilindiği üzere vakf-ibtida konusu teorik ve pratik yönlüdür. Teorik yönü Kur'an ibarelerinin lafız-mana ilişkisi ve vakfa elverişlilik açısından belli gruplara ayrılması, pratik yönü ise mushafta vakf türlerinin belli harf sembolleriyle gösterilmesi şeklinde tezahür etmiştir. Halebî de aşağıdaki tabloda görüleceği üzere “vakf-ı tât”, “vakf-ı kâfi” ve “vakf-ı hasen”e işaret etmiş, bunlar için de “ت”, “ك” ve “ح” harf rumuzlarını kullanmıştır. Halebî bu harf sembolleri için ezrak/mavi rengi kullanmıştır.¹¹²

Tablo 7: Vakf Türlerinin Mushafın Ana Metninde Gösterimi

Bakara 2/4 ¹¹³	Bakara 2/44 ¹¹⁴	Bakara 2/148 ¹¹⁵
Vakf-ı hasen	Vakf-ı kâfi	Vakf-ı tât

Halebî'nin bu uygulaması gelenekte mushaflarda vakf türlerine harf sembolleriyle işaret etmede takip edilen iki ana sistemden ilkiyle paralellik arz etmektedir. Zira Hamed'in tespitine göre mushaflarda vakf işaretlerinin kullanımı noktasında iki temel yaklaşım vardır. İlk yaklaşımda “tam”, “kâfi” ve “hasen” şeklinde üç vakf türüne yer verilmiş ve bu türler için de daha ziyade “ت”, “ك” ve “ح” harf sembolleri kullanılmıştır. Diğerisi ise Secâvendî'nin beşli vakf sistemini benimseyen yaklaşım olup müteahhirun nezdinde yaygındır.¹¹⁶ Muhammed Vâilî'nin tespitlerine göre ise Halebî vakf tercihlerinde önceki âlimlerden şu veya bu oranda yararlanmış olsa da onlardan hiçbirine tam bağlı kalmamış, keza bu üç

¹⁰⁹ Halebî, *HM*, 52.

¹¹⁰ bk. Burhâneddîn İbrahim b. Ömer el-Ca'berî, *Husnû'l-Meded fî Ma'rifeti Fenni'l-'Aded*, nşr. Beşir Hasen el-Himyerî (Medine: Mucemm'u'l-Melik Fehd li Tıbbâ'ati'l-Mushafî's-Şerîf, 1435), 300, 306, 311, 315, 319, 322, 327, 330; Mehmet Kara, *Sayısal Boyutuyla Kur'an Metni Addü'l-Ây İlmi* (İstanbul: İFAV, 2024), 120 vd.

¹¹¹ Hamed, *'Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerîm Beyne'l-Mesâdir ve'l-Mesâhif*, 169-170.

¹¹² Halebî tanıtım metninde Kur'an'ı tertil ile okumayı emreden Müzzemmil 73/4 ayetindeki “tertîl” kelimesini Hz. Ali'nin “Harfleri güzel kılmak ve vakfları bilmek” olarak izah ettiğine atıfta bulunmuş ve vakf yerlerini bilmenin Kur'an tilaveti açısından taşıdığı öneme işaret etmiştir.

¹¹³ Halebî, *HM*, 14.

¹¹⁴ Halebî, *HM*, 17.

¹¹⁵ Halebî, *HM*, 25.

¹¹⁶ Hamed, *'Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerîm Beyne'l-Mesâdir ve'l-Mesâhif*, 279-280.

vakf türüyle de “hem vakfetmenin hem ibtidada bulunmanın uygun oluşu”nu kastetmiş, ama uygunluğun boyutu bakımından aralarında fark görmüştür.¹¹⁷

3.4. Mushafın Tecvid Kuralları Yönü

Halebî Mushafı’nda sakin nûn ve tenvin ile ilgili kurallara da işaret edilmiştir. Bu kapsamda gunneli idğam “غ”, gunnesiz idğam “يغ”, izhar “ظ”, ihfa “خ”, kalb/iklab ise “م” harf sembollerine işaret edilmiştir. Halebî’nin sadece sakin nûn ve tenvinle ilgili kurallara işaret etmesinin sebebi, muhtemelen bunların en sık rastlanan kurallardır oluşudur. Halebî’nin bu uygulamasını görmek için Tûr suresinin evveline ait aşağıdaki görsele bakmak yeterli olacaktır.¹¹⁸

Görsel 19: Sakin nûn ve tenvin ile ilgili kuralların gösterimi.

3.5. Mushafın Zabt Yönü

Halebî Mushafı’nın bu yönüyle ilgili olarak iki husus üzerinde durulabilir. İlki onun tanıtım yazısında zabt işaretlerinin varlık sebebi ve tarihi seyri hakkında verdiği özet açıklamalardır. Zira Halebî nokta ve zabtın gerek Hz. Peygamber (sas) gerekse sahabe zamanında bulunmadığını belirtmiş, bunu o dönemde lahn yani hatalı okuyuşun olmamasıyla izah etmiştir. Ne var ki kendi dönemi itibarıyla artık nokta ve zabtın kullanımının müstahap görüldüğünü belirtmiştir. Bu değerlendirmelerinde Halebî’nin “nokta ve zabt” şeklinde iki kavram kullanması dikkat çekicidir. Bu durum onun nokta ile i’cam yani harf noktalarını zabt ile de hareke işaretlerini kastettiği şeklinde yorumlanabilir.

Bu kapsamda ele alınması gereken ikinci husus Halebî’nin nasıl bir zabt uygulamasında bulunduğu. Tanıtım yazısında Halebî mushafa zabt namına koyduğu tüm işaretlerin kullanımını alanın yetkin kurrâsından ahzettiğini ifade etmiş, dolayısıyla da teorik bilgiyi değil pratiği esas alan bir tahkikat yürüttüğünü belirtmiştir.¹¹⁹

Mushafta görülen zabt uygulamasının dikkat çeken iki yönünün varlığından bahsedilebilir. İlki vasıl hemzesini gösteren sıla işaretinin bazı durumlarda kullanılıp bazı durumlarda kullanılmamasıdır. Zira

¹¹⁷ Muhammed b. Abdullah b. Kâid el-Vâilî, “el-Vakfû'l-Hasen Beyne'n-Nazariyyeti ve't-Tatbîk: Dirâse Vasfiyye Müvâzene”, *Mecelletü Ma'hedi'l-İmâm eş-Şâtibi li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye*, 32 (1442/2021), 287.

¹¹⁸ Halebî, *HM*, 308.

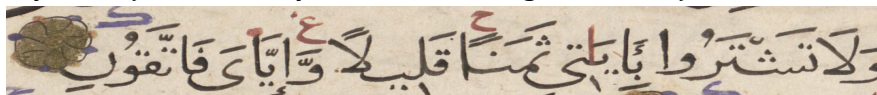
¹¹⁹ Halebî, *HM*, 372.

Halebî, âlimlerin, kullanımında fayda mülâhaza ettikleri yerlerde vasıl işaretini kullandığını belirtmiştir. Bakara 2/1-5 ayetlerine ait aşağıdaki görsel incelendiğinde “بالغيب” ve “بالأخرة” kelimeleri gibi *bâ* harfi cerrine bitişmiş olan dolayısıyla da öncesinde kesre bulunan vasıl hemzeleri için sıla işareti kullanılmadığı, bunun dışındakilerde ise kullanıldığı görülmektedir.

Görsel 20: Vasil hemzesi için sıra işaretinin kullanımında görülen farklılık.¹²⁰

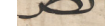
Mushafın zabt uygulamasında dikkat çeken bir diğer husus da kelime sonlarındaki *nûn* ve *yâ* harflerinde harf noktalarının (i'câm) kullanılmamış oluşudur. Zira yukarıdaki görselde “المُتَّقِينَ”, “يُغِيْمُونَ”, “يَنْفِقُونَ”, “يُوقِنُونَ” ve “المُفْلِحُونَ” kelimelerinin sonunda yer alan *nûn* harflerine i'cam noktası konulmamıştır. Keza aşağıda Bakara 2/41 ayetine ait görselde kelime sonundaki *yâ*'larda i'cam noktası kullanılmamış ve noktasız olarak resmedilmiştir. Halebî bu yönde bir uygulamaya giderken imla âlimlerinin “karışmayı önlemek amacıyla noktasız yazılır” şeklindeki beyanlarını esas aldığını belirtmiştir.

Görsel 21: Kelime sonlarındaki *nûn* ve *yâ* harflerinde harf noktalarının kullanılmaması.¹²¹

Halebî, iki sakinin yan yana geldiği bazı durumlara da özel olarak işarette bulunma ihtiyacı hissetmiştir. Nitekim mushaf tanıtım yazısında da ifade ettiği üzere ilki tenvin ikincisi vasıl hemzesinden ibaret olan iki sakin yan yana geldiğinde vasıl hemzesinin üzerine sıla işareti (ـِ), bu işaretin üzerine de damme koymuş; bu uygulamasına örnek olarak “فَتِيلَا انْظُرْ” şeklindeki Nisâ 4/49-50 ayetleri arasındaki vasıl göstermiştir.¹²² Bu durum göstermektedir ki Halebî, vasıl hemzesinin harekesi damme olduğunda bu yönde bir uygulamaya gitmiştir. Bu zabt uygulamasının mushafta çok fazla bir örneğinin olmadığını söylemek gerekir. Zira yapmış olduğumuz taramada benzeri bir uygulamaya Kaf suresi 50/33-34 ayetlerinde rastlayabildik.

Tablo 8: Tenvinden Sonra Vasil Hemzesinin Geldiği Yerlere İlişkin Zabt Uygulaması

No	Sure/Ayet	İlgili Kelime
1	Nisa 4/49-50	 123
2	Kaf 50/33-34	 124

3.6. Mensuh Ayetlerin Gösterimi

Halebî mensuh ayetlere işaret etmeye çalışmış bunu da mensuh kategorisinde değerlendirdiği ayetin üzerine mavi renkte bir *mîm* harfi koymak suretiyle sağlamıştır. Bazı durumlarda ise ilave olarak hamîş

120 Halebî, *HM*, 12.

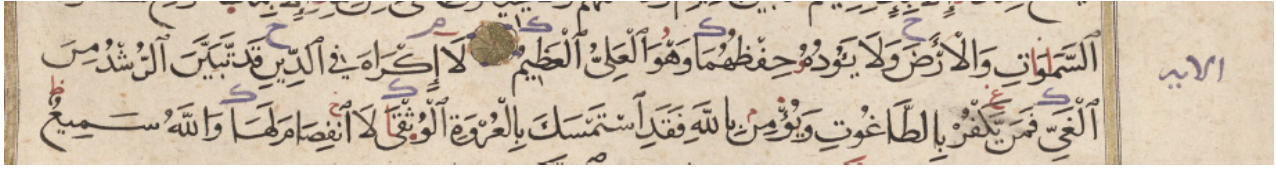
121 Halebî, *HM*, 16.

122 Halebî, *HM*, 372.

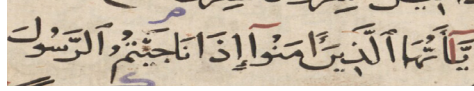
123 Halebî, *HM*, 57.

124 Halebî, *HM*, 306.

kaydına mavi renkte “الاية” kelimesini dercetmiş, bununla da söz konusu ayetin seyf yani “فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ” (Tevbe 9/5) ayeti tarafından neshedilmiş olduğunu göstermeyi amaçlamıştır. Aşağıda Bakara 2/256 ve Mücâdile 58/12 ayetlerine ait görseller mensuh ayetlere işaret etme usulünü yansıtır.

Görsel 22: Mensuh ayete işaret etme usulü: Bakara 2/256¹²⁵

Görsel 23: Mensuh ayete işaret etme usulü: Mücâdile 58/12¹²⁶

Sonuç

Hicri sekizinci asırda yaşamış ve 184 mushaf istinsah etmiş olan Halebî nisbesiyle maruf Muhammed b. İsmail b. Yûsuf b. Osman'ın hicri 790 tarihli mushafı yedi kıraati cemedden mushaf uygulamasının mümtaz örneklerinden biridir. Ana metinde o dönemde Şam diyarındaki en yaygın kıraat olma özelliği taşıyan Ebû Amr kıraatini esas almıştır. Yapılan incelemede genelde rivayet olarak Sûsî rivayetine bağlı kaldığı anlaşılmaktadır.

Halebî kıraat farklarına işaret ederken iki usulü birlikte kullanmıştır. Mushafın başında usul farkları ile bazı fers farkları hakkında derli toplu bilgi vermiş ve bu bilgiyi İsmail b. Halef es-Sarakustî'nin *el-Unvan fi'l-Kıraati's-Seb'* isimli eserine atfetmiştir. Mushafta ise ana metinde Ebû Amr kıraati Sûsî rivayetini esas aldığı için harekelemeyi buna göre gerçekleştirmiş, gerek Ebû Amr'ın ravileri arasındaki ihtilafı gerekse yedili sistem kapsamına giren diğer kurrâya ait olup da mushafın başına Sarakustî'den iktibasla dercettiklerinin dışında kalan fers farklarını hamişte vermiştir. Hamişte işmâm gibi bazı usul farklarına temas ettiği gibi ana metinde de İbn Kesir'e ait cemî *mîm*'inin sılası gibi sair kıraatlere ait vecihlere yer verdiği de olmuş, dolayısıyla bazı durumlarda genel tavrının dışına çıkmıştır.

Halebî kıraatleri kurrâya nispet ederken Kasım b. Firrûh eş-Şâtıbî'nin rumuz sistemini takip etmiş, kelimelerin vasıl durumunu dikkate almıştır. İmâle ve teshil gibi usul özellikleri için kırmızı nokta işaretini kullanmış, idğamı kırmızı şedde işaretiyle göstermiştir. Halebî imlanın tayininde Şâtıbî'nin *el-Akîle*'sini esas almış, dolayısıyla da Dâni medresesine bağlı kalmıştır. Ayet sayısı bilgisinde Kûfe sistemine tabi olmuş, esas aldığı kıraatin bağlı bulunduğu Basra'nın ayet sayısı sisteminin dışında bir tercihe gitmiştir. Vakf ibtida bağlamında tâm, kâfi ve hasen vakflara, bu kelimelerin ilk harfleri üzerinden işaret eden üçlü geleneği izlemiş, tecvid bağlamında ise sık geçen sakin nûn ve tenvinle ilgili kuralları harf sembolleriyle göstermekle yetinmiştir. Zabt uygulamasında teorik bir kaynağa değil alanın otoritelerinin uygulamalarına yaslanmıştır. Mensûh addedilen ayetleri harf rumuzlarıyla gösterme gibi özgün uygulamalara da gitmiştir.

125 Halebî, *HM*, 35.

126 Halebî, *HM*, 322.

Kaynakça

- Attâr, Ebu'l-Alâ el-Hasen b. Ahmed el-Hemedânî. *el- Mübhcû'l-Esrâr fî Marifeti İhtilâfî'l-Aded ve'l- Ahmâs ve'l-A'sâr 'alâ Nihâyeti'l-Îcâz ve'l-İhtisâr*. nşr. Halid Hasen Ebu'l-Cûd. Kahire: Mektebetü'l-İmam el-Buhari, 2013.
- Bakarî, Muhammed b. Kasım b. İsmail. *el-Kavâidü'l-Mukarrara ve'l-Fevâidü'l-Muharrara*. nşr. Muhammed İbrahim b. Fâdıl el-Meşhedânî. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1426/2005.
- Bennâ, Ahmed b. Muhamme. *İthâfû Fudalâi'l-Beşer bi'l-Kırâati'l-Erba'ate 'Aşer*. nşr. Şaban Muhammed İsmail. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1407/1987.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. 'Alî el-Husrevcirdî. *Menâkibu's-Şâfi'î*. nşr. es-Seyyid Ahmed Sağar. 2 Cilt. Kahire: 1390/1970.
- Birişik, Abdülhamit. "Kıraat" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/425-432. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Çetin, Nihad M. "Aklâm-ı Sitte". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/276-280. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Devserî, İbrahim b. Said. "Sûretâ el-Fâtiha ve'l-Bakara mine'l-Misbâh'z-Zâhir fi'l-Kırâati'l-Aşri'l-Bevâhir li Ebi'l-Kerem eş-Şehrezûrî el-Mübârek b. Hasen (462-550) Dirâseten ve Tahkîkan". *Mecelletü Câmiati'l-İmâm (31/1421)*.
- Dutton, Yasin, "Red Dots, Green Dots, Yellow Dots and Blue: Some Reflections on the Vocalisation of Early Qur'anic Manuscripts (Part II)", *Journal of Qur'anic Studies* 1/1. 1999,115-140.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Necâh el-Kurtubî el-Ümevî. *Muhtasaru't-Tebyîn li Hicâit-Tenzîl*, Medine: Mucemm'u'l-Melik Fehd li Tıbâ'ati'l-Mushafi's-Şerîf, 1423/2002.
- Emin Efendi, Molla Mehmed. *Umdetü'l-hullân fî îzâhi Zübdeti'l-İrfân*. thk. Mehmet Çaba. 2 Cilt. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2021.
- Fâsî, Takiyyüddin Muhammed b. Ahmed el-Hüseynî el-Mekkî. *el-İkdû's-Semîn fî Târîhi'l-Beledi'l-Emîn*, nşr. Abdülkadir Ahmed Ata. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998.
- Hamed, Gânim Kaddûrî. *Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerîm Beyne'l-Mesâdir ve'l-Mesâhif; Dirâse tatbikiyye fî mesâhife mahtûta*. Riyad: Merkezü Tefsîr li'd-dirâsâti'l-Kur'âniyye,1439/2018.
- Hamed, Gânim Kaddûrî. *el-Müyesser fî İlmi Resmi'l-Mushafi ve Dabtihi*. Cidde: Merkezü'd-Dirâsât ve'l-Ma'lâmâti'l-Kurâniyye, 1437/2016.
- Halebî, Muhammed b. İsmail el-Mukrî. *el-Kur'an-BSB*, München: Bayerische Staatsbibliothek, Cod.arab. 1113, 1-379. <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00137309>.
- Himyerî, Beşir Hasan. *Mu'cemu'r-resmî'l-Osmânî*. 7 Cilt. Riyad: Merkezü Tefsir li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 1436/2015.
- Kara, Mehmet. *Sayısal Boyutuyla Kur'an Metni Addü'l-Ây İlmi*. İstanbul: İFAV, 2024.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî. *Menâkibu'l-İmâm Ahmed*. nşr. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Turkî, 2. Baskı, b.y.: Hecr li't-Tıbâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî'i ve'l-İlânî, ts.
- İbnu'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsuddîn b. el-Cezerî Muhammed. *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ'*. nşr. G. Bergstraesser. 3 Cilt. Beyrut: Mektebetu İbn Teymiyye, 1351/1932.
- İbnu'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsuddîn b. el-Cezerî Muhammed. *en-Neşr fî'l-Kırâati'l-'Aşr*. thk. Salim Muhammed Mahmûd eş-Şinkitî. 5 Cilt. Medine: Mucemm'u'l-Melik Fehd li Tıbâ'ati'l-Mushafi's-Şerîf, 1435/2014.
- İbnu'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsuddîn b. el-Cezerî Muhammed. *Muncidu'l-mukriîn ve murşidu't-tâlibîn*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- İbnu'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsuddîn b. el-Cezerî Muhammed. *et-Temhîd fî 'İlmi't-Tecvîd*. nşr. Ali Huseyn el-Bevvâb. Riyâd: Mektebetu'l-Maârif, 1405/1985.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî. *el-Cerh ve't-Ta'dîl*. 9 Cilt. Haydarâbâd-Beyrut: Tab'atu Meclisi Dâîreti'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1371/1952.
- İbn Haldûn, Abdurrahman, *el-Mukaddime*. nşr. Abdüsselâm eş-Şedâdî. Kahire: Mektebetü'l-Fünûn, 2005.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekir b. Ahmed b. Musa b. el-Abbâs et-Temîmî el-Bağdâdî. *Kitabü's-seb'a fî'l-kırâât*, thk. Şevki Dayf, Mısır: Daru'l-Mearif, 1972.
- İbnu's-Salâh, Ebû Amr 'Osmân b. Abdurrahmân Takiyyuddîn eş-Şehrezûrî. *Tabakâtu'l-Fukahâi's-Şâfi'iyye*. nşr. Muhyiddîn Alî Necîb. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1413/1992.
- İbn Tahhân, Abdulaziz Ali b. Ali. *Mürşidü'l-kâri' ilâ tahkîki me'âlimi'l-mekâri*. nşr. Hâtîm Sâlih ed-Dâmin. Kahire - Şârika: Mektebetu't-Tâbiîn - Mektebetu's-Sahâbe, 2007.
- Maşalı, Mehmet Emin, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*. İstanbul: Otto, 2016.
- Pâlûvî, Hâmid b. Abdülfettâh. *Zübdetü'l-İrfân*, Üsküdar: Âsitâne Yayınevi, ts.

- Sâmerrâî, Ahmed Hâtîm Ahmed Abbas es-Sâmerrâî. "Mesâhifü'l-Kırâât Dirâse Târîhiyye Vasfiyye". Irak: Sâmerrâ Üniversitesi Kur'an İlimleri Bölümü, Doktora Tezi, 1439/2018.
- Suyûtî, Celâlu'd-Dîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*. nşr. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim. 2 Cilt. Beyrût: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1384/1964.
- Özdirek, Betül, *İbnü'l-Bevvâb Mushafı ve İmlâ Yapısı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Vâilî, Muhammed b. Abdullah b. Kâid, "el-Vakfû'l-Hasen Beyne'n-Nazariyyeti ve't-Tatbîk: Dirâse Vasfiyye Müvâzene", *Mecelletü Ma'hedi'l-İmâm eş-Şâtıbî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye*, 32, (1442/2021), 235-325, <https://majlah.shatiby.edu.sa/wp-content/uploads/2021/12/الوقف-الحسن-بين-النظرية-والتطبيق-دراسة-وصفية-موازنة.pdf>
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Marifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr ala't-Tabakâti ve'l-A'sâr*. nşr. Tayyar Altıkulaç. 4 Cilt. İstanbul: 1416/1995.

Makale Bilgi Formu

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

İntihal Beyanı: Bu makale *iThenticate* tarafından taranmıştır.